

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 5. V. 2014.

Prihvaćeno: 20. VI. 2014.

UDK: 911.3:311

91-05Matković,P.

tj. kulturna geografija : statistika
geografi-Matković, P.

Analiza uloge statistike u dijelu opusa geografa Petra Matkovića

Ivana Crljenko

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

SAŽETAK: Petar Matković bio je utemeljitelj Katedre za geografiju na Sveučilištu u Zagrebu i njezin prvi profesor. Osim aktivnim angažmanom u institucionalizaciji geografije, statistike i tek osnovane JAZU (kao njezin dugogodišnji član i tajnik), objavljivao je knjige i radove iz područja geografije, statistike, kartografije, topografije i povijesti te priređivao nastavničku literaturu. Bio je pionir u izdavanju »specijaliziranih« geografskih disciplina (što je primjetno u radovima iz historijske geografije, povijesne kartografije i topografije) te prvi moderni hrvatski geograf. Zbog naglašenoga statističkog pristupa koji je njegovao u svojim općim geografsko-statističkim pregledima bio je kritiziran. Cilj rada je analizom obilježja koja upućuju na »statističnost« u tim njegovim djelima i usporedbom istih u djelima njegovih suvremenika te uvidom u razvoj hrvatske geografije u drugoj polovici XIX. st. istražiti jesu li te kritike utemeljene. Analizom 15 djela potvrdile su se obje pretpostavke rada: a) Matkovićeva geografsko-statistička djela uistinu su opterećena statistikom, b) sadržajem ne odudaraju od ostalih preglednih geografskih djela njegovih suvremenika, nego se radi o različitim načinima prezentacije podataka i obrade grade. Zaključeno je i to da su njegova djela odraz vremena u kojem je živio.

Ključne riječi: *Petar Matković; geografija; statistika; Vjekoslav Klaić; Ivan Hoić*

Uvod

Unutar hrvatske geografske zajednice općepoznata je činjenica da je Petar Matković jedan od najvažnijih, po mnogima i najvažniji velikan naše geografije. S obzirom na široko znanje i izvrsnu upućenost u ponajviše europsku literaturu, dobro poznavanje nekoliko jezika, velik broj objavljenih radova, široku mrežu poznanika, dugogodišnje pedagoško iskustvo i želju za aktivnim društvenim angažmanom, bio je najpotpuniji geograf druge polovice XIX. st. u Hrvatskoj, pa stoga ne čudi činjenica da mu je povjerena uloga utemeljitelja i prvog predstojnika Katedre za geografiju na tadašnjem Mudroslovnom fakultetu Zagrebačkoga sveučilišta 1883., najstarije geografske katedre Južnih Slavena, na kojoj je bio prvim profesorom. Također je jedan od inicijatora osnivanja Geografskoga društva (1897).

U dosadašnjim pregledima razvoja geografije u Hrvatskoj i malobrojnim spomen-člancima koje su pisali geografi Matković se spominje upravo u kontekstu insti-

tucionalizacije i afirmacije geografije u nas, katkada se ističe njegova važna uloga u osnivanju današnjega Državnog zavoda za statistiku te članstvo (od 1867) i dugogodišnja uloga tajnika JAZU (1874–92) (Crkvenčić, 1974; Pepeonik, 1978, 1996a, 1996b, 1996c; Pepeonik, Feletar, 1983; Feletar 1985, 1986, 1993; Rogić, 1987; Šegota, 1990; Vresk, 1997; Magaš, 2006; Matković, 2013; Šakaja, 2014). Rjeđe se pak navodi njegov autorski rad i prinos, ne samo u domeni geografije nego i povijesti, povijesne kartografije i statistike, pa se stječe dojam da geografsku struku zanimaju ponajprije njegove društveno angažirane aktivnosti, kao utemeljitelja i člana (što se u vrijeme osnivanja Zagrebačkoga sveučilišta i JAZU gotovo očekivalo od svih aktivnijih hrvatskih znanstvenika), a manje za njegov autorski prinos razvoju geografije.

Njegov geografski znanstveni rad bio je raznovrstan i u mnogočemu pionirski: bavio se temama iz historijske geografije, povijesne kartografije, statistike, topografije te je priređivao nastavnu geografsku literaturu. Premda je Matković ponajprije geograf, znatan dio njegova opusa posvećen je temama iz povijesti. Čak i radovi historijskogeografskog karaktera zbog izrazitog povijesnog pristupa često su zanimljiviji povjesničarima nego geografima.¹ Kada se izuzmu ti »granični« radovi, ostaje dostatan opus primarno geografske literature koja je, premda vrijedna čitanja, proučavanja i suvremenoga interpretiranja, danas marginalizirana u aktualnoj geografskoj zajednici. U ovom se radu barem djelomično nastoji ispraviti taj nedostatak, usredotočujući se na onaj dio njegova opusa koji se može svrstati u (geografsko)-statističke preglede (dio od njih udžbeničkoga tipa).

Glavni poticaj za pisanje rada javio se prilikom proučavanja Matkovićeve biografije za potrebe članka u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, kada se naišlo na kritike Matkovićevih suvremenika geografsko-statističkoga dijela njegova opusa – povjesničara Františka Bronislava Kořineka i povjesničara i geografa Vjekoslava Klaića – te posmrtnu kritiku ekonomista Mije Mirkovića na rad iz ekonomske povijesti. Te se kritike odnose na preveliku »statističnost« geografskih informacija koje Matković iznosi, odnosno propituju njegov odnos prema točnosti i prezentaciji statističkih podataka te u načelu govore o nedostatku geografske sinteze na račun obilja statističkih, uglavnom neobrađenih, »mrtvih« brojeva. Tako je, kritizirajući Matkovićev *Statistički nacrt trojedne kraljevine* u uvodnom dijelu kataloga Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe održane u Zagrebu (1864a) (preveden na njemački i talijanski jezik), u kojem je detaljno statistički obrađeno stanovništvo, gospodarstvo i kultura

¹ Osim geografa, o Matkoviću su pisali i drugi znanstvenici i stručnjaci, ponajviše povjesničari. Biografske podatke o Matkoviću i nekrologe objavili su povjesničari Tadija Smičiklas (1900), Miroslava Despot (1967–68) i Maja Polić (2008), pedagog Antun Cuvaj (1910) i publicist Ivan Esih (1930), a njegov se kratak životopis može pročitati i u *Službenom vjesniku biskupije Senjske i Modruške ili Krbavske*, 13(1928). O prikazivanju nacionalne strukture stanovništva u Matkovićevim geografskim udžbenicima (i drugim geografskim i povijesnim udžbenicima druge polovice XIX. i prve polovice XX. st., npr. u udžbenicima Vjekoslava Klaića /Biondić, 2000/) i s tim povezanih možebitnih nacionalističkih hrvatskih i srpskih ideja pisao je povjesničar Charles Jelavich (1990), a o njegovim povijesnim radovima povjesničari Agneza Szabo (1987) i Stjepan Antoljak (2004).

naših krajeva, F. B. Kořínek u *Književniku* (1864: 600) ukazao na određene nepravilnosti u navođenju geografskih imena te na nepotpunost i netočnost statističkih prikaza: »Kritika statističkih djela sastoji se ponajglavnije u kontroli i prigledanju istina, smisao statistike neleži u mrtvih brojevih nego u sravnjivanju i odnošenju: ima li se pako ovo prvimi označiti, to se mora ustanoviti čvrst temelj – točnost mrtvih brojeva. Nu ipak nestoji kod toga do jedinica, desetica i stotica (katkad i tisućica)«. Kořínek dalje navodi da je Matković imao na raspolaganju dotad neobjavljene službene podatke te s obzirom na tu činjenicu »ima statistički dio (prikaza, op.a.) nepobitnu vrijednost«. U nastavku Kořínek iznosi konkretne zamjerke na točnost podataka², ali, vjerojatno svjestan problema nepreciznosti, relativnosti i nepouzdanosti brojeva i njihovih interpretacija, također piše i sljedeće: »U celom je piščevo djelo marljivo i svjestnom vjernošću izvedeno. Dapače ja bih skoro rekao, da je pisac odveć marljiv bio«.

Matkovićev odgovor uslijedio je već u sljedećem broju *Književnika* (1865a: 141), u kojem najprije obrazlaže zašto se uopće prihvatio toga posla (jer su drugi odbili) te se brani činjenicom da se služio jedinim dostupnim podacima: »Nagovaranjem znanstvenih prijatelja odvažih se, premda sam osvjedočen bio, koli mučan i danguban je taj posao, budući da gotovo nikakovih literarnih sredstava neima. Ja sam se za volju stvari takovim uvjetom pokorio, kakovim se nebi nijedan strukovnjak«. Neke je činjenice morao uvrstiti na zahtjev odbora koji ga je imenovao priređivačem uvoda. Djelomično se brani time da je mnoge greške i sam primijetio, ali je tekst već bio u tisku. Svjestan brojnih grešaka, Matković se »opirao tomu, da se moje ime, kao sastavitelja obćega diela, u izložbenom katalogu spomene«. Na kraju detaljno obrazlaže svaku Kořínekovu opasku.

Trinaest godina kasnije Matkovićev učenik Vjekoslav Klaić također je, iako manje oštro, kritizirao dva Matkovićeva djela u uvodnom dijelu svoje knjige *Privodni zemljopis Hrvatske* (1878a: 15), u kojemu je iznio obuhvatan pregled znanstvenika i njihovih djela važnih za upoznavanje Hrvatske (*Kako se je upoznavala zemlja hrvatska?*). Spominjući Matkovićev *Statistički nacrt trojedne kraljevine* napisao je: »U ono doba bijahu još izvori za takvo djelo vrlo nepouzdati, te stoga ovo djelo nemože imati velike znanstvene vrijednosti; ali je ipak znamenito s toga, što je prva geografsko-statistička knjiga na hrvatskom jeziku ob ukupnoj Hrvatskoj, i to sastavljena po nekom sustavu«.

Osvrnuo se Klaić i na sljedeće važno Matkovićevo djelo pregledne geografsko-statističke tematike – *Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih* – koje je napisao za potrebe spomenice Svjetske izložbe u Beču (1873a) (prevedeno na nje-

² Matković primjerice prenosi broj stanovnika za civilnu Hrvatsku i Slavoniju prema popisu iz 1857. Kořínek napominje da su se u međuvremenu granice Hrvatske i unutarnja podjela promijenili, što znači da podatci nisu točni. Matković se brani da »drugoga novijega popisa nije bilo« (Matković, 1865a: 142).

mački i francuski jezik). Klaić vrlo jasno izjavljuje: »Djelce ovo više je statistika, nego li zemljopis«.

Kritika ekonomista Mije Mirkovića nije upućena Matkovićevim »statističkim« djelima, ali je u srži slična prethodnim kritikama jer također upućuje na Matkovićevu »statističnost«, odnosno zaokupiranost faktima, pa ju ovdje donosimo. Naime, navodeći monografske radove važne za razvoj ekonomske povijesti u nas, Mirković izdvaja Matkovićev rad *Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije* (1871a). Mirković opaža da je Matković vjerno iznio pojedinosti i ukazao na važnije činjenice iz ekonomske povijesti odnosa Dubrovnika i gradova srednje Italije, ali mu nedostaje sposobnost za znanstvenu sintezu, odnosno za unošenje činjenica i zbivanja u šire okvire nacionalnih i internacionalnih gospodarskih odnosa onoga vremena (Mirković, 1958: 222).

Unatoč iznesenim primjedbama, i Kořinek i Klaić (i povjesničar Tade Smičiklas) uvidjeli su da vrijednost Matkovićevih »statističkih« djela leži u činjenici da su to bili prvi obuhvatni geografsko-statistički pregledi cjelokupnoga hrvatskoga prostora koji su, općenito gledajući, ipak bili utemeljeni na razmjerno preciznim službenim podacima te stoga i prihvaćeni od vlade kao mjerodavni prikazi naših krajeva. U osvrtu na djelo *Statistika austrijske carevine za viša učilišta* (1866a) povjesničar i Matkovićev kolega Franjo Rački (1866: 599) naveliko hvali tu njegovu knjigu ističući kako se o njoj očitovao Praško sveučilište, prema čijem sudu »neima za sad nijedne, ni u njemačkoj ni u talijanskoj književnosti, statistike, koju bi kandidati za gimnazijsko i realno učiteljstvo većim uspjehom mogli rabiti«. Dodaje i dvije prednosti knjige: obilje podataka i njihova obrada, koja slijedi najnaprednija načela statistike. Rački zaključuje svoj osvrt mišljenjem da se »hrvatska učena književnost može ponositi tim djelom prof. Matkovića«. ³ Smičiklas je u nekrologu Matkoviću (1900: 117) za ova njegova djela napisao da su ih strani statističari hvalili i redovito upotrebljavali. Dakako, široj uporabi uvelike su pridonijeli prijevodi na strane jezike. Povjesničarka pak Agneza Szabo (1987: 203), detaljno opisujući kronologiju događaja koji su prethodili važnom zagrebačkom događaju – otvorenju Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe, ističe da je uz izložbu izišao i »dobro uređen katalog što ga je u tu svrhu uredio profesor zagrebačke realke dr. Petar Matković«.

³ Iznimno pozitivnu kritiku na svoj rad Matković je dobio od Franje Račkog i onda kada se Rački potrudio odgovoriti na anonimne optužbe Matkovića kao kompilatora i plagijatora koji nikako ne zaslužuje profesorsku katedru iznesene u listu *Agramer Presse* 79 (6. IV. 1877). Budući da je Matković ostao indiferentan spram tog događaja, u obranu mu je stao F. Rački, tadašnji predsjednik JAZU, pod šifrom, u *Obzoru* 86 (14. IV. 1877), naglasivši da se »...ne samo u Hrvatskoj nego ni na celom slavonskom jugu neće naći za geografiju vrstniji i već sada pripravniji profesor od dr. Matkovića«. Potkrepljuje to činjenicom da je pisanje svih triju kritiziranih djela (dva udžbenika zemljopisa i knjiga *Hrvatska i Slavonija*...) povjerenjeno Matkoviću, te da su ona u konačnici dobila odobrenje od vlade i pohvale praškoga sveučilišta baš zbog njegova bogatoga znanja i stručnosti (Despot, 1967–68: 218).

Na temelju dvojakih, ali ne u potpunosti oprečnih kritika stvorila se ideja da se usporedbom najznačajnijih preglednih djela hrvatskih geografa sredinom i u drugoj pol. XIX. st. (brojni su zapravo školski udžbenici), tj. s pomoću nezahvalne metode svojevrsne evaluacije Matkovićeve rada, usporedbom sa sličnim djelima njegovih suvremenika, pokuša pozicionirati Matkovića kao autora geografsko-statističkih priloga i udžbenika svoga vremena te što je moguće objektivnije sagledati njegov prinos razvoju toga dijela hrvatske geografije. Ovdje ćemo se ponajviše baviti geografskim općim pregledima i udžbenicima Petra Matkovića, Vjekoslava Klaića i Ivana Hoića, jer su upravo oni bili najplodniji autori istraživane vrste rada, ali ćemo radi boljšega uvida u kontekst vremena analizirati i neka slična djela drugih autora (Dragutina Seljana, Janka Tomića i Vjenceslava Zaboja Mařika). Smatramo da će se usporedbom više djela istoga autora u konačnici omogućiti kvalitetnija usporedba odabranih obilježja teksta, poglavito u segmentu iščitavanja stila pisanja pojedinoga autora, njegov dominantan način prezentacije podataka, dominantne teme i dr.

Krenulo se stoga od dviju pretpostavki: a) da su Matkovićeve geografsko-statistička djela uistinu opterećena statistikom i b) da sadržajem ne odudaraju od ostalih preglednih geografskih djela njegovih suvremenika, nego da se radi o različitim načinima prezentacije podataka i obrade građe. Pokušat će se pokazati i to da su njegova djela uistinu odraz vremena u kojem je živio. Uobličeni su i konkretni ciljevi rada: a) otkriti kontekst u kojem je djelo nastalo, b) istražiti glavne teme analiziranih geografskih djela, c) istražiti način obrade i prezentacije podataka, d) iščitati pojedinačan autorski stil pisanja i autorove stavove gdje je to moguće i e) usporediti »statističnost« u djelima više autora.

Da bi se ostvarili zadani ciljevi, za glavnu metodu istraživanja izabrana je usporedba izdvojenih elemenata (obilježja) teksta u 15 knjiga više autora, a kao glavni pristup izabran je onaj sinkronijski (kako bi se osigurala vremenska istodobnost i usporedivost djela). Zato su odabrana pregledna djela koja su objavljena za vrijeme Matkovićeve života (do 1898). Kako je već naglašeno, uglavnom su to svojevrsni geografsko-statistički pregledi, od kojih su mnogi služili kao udžbenici ili priručnici za više razrede (neki su i pisani s namjerom da educiraju mlađe naraštaje). Osim sadržajnih sličnosti, ova dva oblika geografskih djela uzeta su kao jednakovrijedni izvori u ovom istraživanju i zbog činjenice da je u drugoj polovici XIX. st. geografska literatura o hrvatskom području na hrvatskom jeziku bila toliko rijetka da je svaka nova knjiga, knjižica, priručnik, karta ili osnovnoškolski udžbenik imao veliko značenje u širenju geografskih znanja.

Ispitat će se sljedeća obilježja pojedinoga djela: 1) ime djela, 2) vremenski kontekst nastanka djela (godina objave), 3) opseg djela (broj stranica), 4) namjena djela, tj. razlog nastanka (opći pregled/priručnik ili udžbenik), 5) prostorni obuhvat, tj. opseg prostora koji obuhvaća djelo (npr. hrvatski krajevi, JI Europa, cijeli svijet), 6) izvori i

metode prikupljanja podataka građe (ako su navedeni), 7) zastupljenost i opširnost obrade sadržaja (glavna poglavlja i broj stranica pojedinoga poglavlja), 8) struktura poglavlja (glavni sadržaji koji se obrađuju; često je promjenljiva – u većini djela struktura sadržaja nastoji se sačuvati kod svakog poglavlja /a to su uglavnom regije/, ali ima odstupanja), 9) dominantne teme (fizičkogeografske ili antropografsko-etnografske, katkada povijesne)⁴, 10) način prezentacije podataka (tekst, tablice, karte – u kojoj mjeri su zastupljeni tablični i kartografski prikazi), 11) dominantan način obrade građe (statistički ili opisni, objektivni ili subjektivni), 12) primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji (etnografski opisi naroda, običaja, stanovnika te topografski opisi gradova /najčešće broj stanovnika, kuća, zanimanja stanovnika, opis morfološke strukture i najvažnijih građevina/ i prirodnogeografskih elemenata; kod većih gradova i kratka povijest) (ako ih ima), 13) povezanost činjenica (rijetka, srednja, česta), 14) stil pisanja (kratke, sažete, »suhe« činjenice ili dulje opisne rečenice s više atributa), 15) utjecaj drugih autora i autorovi stavovi (ako se uočavaju), 16) učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja, 17) učinak djela na poimanje geografije (njezina objekta i metoda istraživanja i dr.), 18) ocjena važnosti djela (s obrazloženjem) i 19) dodatni dojmovi. Na kraju će se usporediti osnovna obilježja izričaja pojedinoga autora s drugima. Budući da je cilj ove analize ispitati pretpostavke rada, za analizu su odabrana ona obilježja teksta koja se smatraju ključnima za propitivanje »statističnosti« pojedinoga djela.

Hrvatska geografija u drugoj polovici XIX. st.

Neprijeporno je da svaki znanstvenik djeluje u određenom prostornom i vremenskom kontekstu, bez poznavanja i razumijevanja kojega ne možemo valjano i objektivno valorizirati njegov rad. Dakako, jačina utjecaja tih konteksta na formiranje znanstvenikova svjetonazora, i u konačnici na glavna obilježja njegova opusa, varira ovisno o samoj znanosti kojom se bavi (npr. prostorni kontekst u kojem živi i radi znanstvenik važniji je u društvenim nego u prirodnim znanostima), kao i o njezinu trenutačnom razvoju u nacionalnim i međunarodnim okvirima (npr. prati li domaća znanost onu stranu i u kojoj mjeri međunarodni znanstveni tokovi utječu na domaće znanstvenike), o neposrednom socijalnom okruženju u kojem se taj znanstvenik nalazi (npr. u kojim socijalnim prilikama te u kojim gradovima i državama i u koje vrijeme živi i radi, koje znanstvene škole i/ili pojedinci utječu na oblikovanje

⁴ U radu se upotrebljavaju pojmovi antropogeografija (a ne humanistička geografija, odnosno socijalna/društvena geografija) i etnografija (a ne etnologija) jer su se u XIX. st., u vremenu o kojem se u radu govori, upotrebljavali ti pojmovi. Pridjev fizičkogeografski ponekad se zamjenjuje pridjevom prirodnogeografski jer se smatraju sinonimima. Etnografija je opisni dio etnologije, znanosti koja proučava ljudska društva i kulture. U XIX. st. etnološka su istraživanja ponajprije obuhvaćala skupljačku i opisivačku djelatnost o društvu i kulturi pa smatramo da je za to doba primjereniji pojam upravo etnografija.

njegove spoznaje), o karakteru ličnosti (npr. prijemčivost na prihvaćanje tuđih ideja, revolucionarni ili pomirljivi duh, osobni znanstveni i drugi interesi) i dr. S obzirom na dostupne bio-bibliografske činjenice o Petru Matkoviću te njegovu razmjeno skromnu ostavštinu⁵ (koja se uglavnom tiče njegova proaktivnoga stručnog i znanstvenog rada – objavljena djela, funkcije, promaknuća – te vrlo diskretno upućuje na njegov osobni i društveni život⁶), ovdje ćemo se baviti onim »vanjskim« utjecajima koje smatramo presudnima za Matkovićevo geografsko pozicioniranje.

⁵ Iz malobrojnih arhivskih Matkovićevih dokumenata ne saznaje se mnogo o njegovu životu i radu. Ostavština se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu (svoga 1 svežanj), a sastoji se od sedamdesetak svjedodžbi, diploma, potvrda o upisima i članstvima, preporuka, nagrada, vladinih rješenja i drugih dokumenata.

⁶ S obzirom na to da je bio zaređen za svećenika (1853), Matković se nije ženio i nije imao djece. Kako iz Smičiklasova nekrologa saznajemo (1900: 132–133), nije bio politična ni previše društvena osoba: »Nije se politikom nikada exoffo (po službenoj dužnosti, op. a.) bavio, ali se nije nikada iznevjerio smjeru najplemenitijem naše narodne politike. Nije si znao sticati intimnih prijatelja. Jednoga si izvanredna stekao i služio mu vjerno do groba. To je bio Gjuro Daničić. Njemu je bio zadnje dane i brat i sestra i otac i majka. Njegovim se prijateljstvom pred cijelim narodom punim pravom ponosio«. O njegovoj apolitičnosti, barem što se javnoga debatanja tiče, govori i činjenica da je nakon optužbi hrvatske pravaške mladeži da je u svojoj knjizi *Hrvatska i Slavonija...*, pišući o nacionalnim odnosima u tadašnjoj Hrvatskoj, poistovjetio Hrvate i Srbe (i k tome još Srbe spomenuo kao narod), a Hrvate rascjepkao na »Slavonce, Dalmatince, Istrane, Bošnjake, Slovence itd«, izazvao reakciju mladeži u obliku javnoga pisma, no na nj nije odgovorio. Ipak, iz pisma Daničiću doznajemo da je Matković smatrao kako to pismo nije napisalo 152 potpisnika hrvatske pravaške mladeži kao što u potpisu piše, nego »ludi Starčević« (*Gospodinu Dru Petru Matkoviću...*, 1873; Despot, 1967–68: 217–218; Šidak, 1972–73: 282–283; Polić, 2008: 279). Iz istoga pisma Daničiću saznajemo i to da se požalio da je pokrenuto mnogo intriga protiv njega (misli se i na optužbe za plagiranje), ali je on »prema svemu tomu indiferentan« (Despot, 1967–68: 218). Opisujući Matkovićev osobni i društveni život, Smičiklas (1900: 112–113) izdvaja da se Matković cijeli život ponosio i prijateljstvom sa svojim velikim učiteljem Carlom Ritterom (bio je njegov odličan đak), čija je predavanja slušao 1855–56. tijekom boravka na sveučilištu u Berlinu, te čije je tople preporuke »sačuvao uza svoje najdragocjenije dokumente« (čuvaju se u Arhivu HAZU). U dvjema Ritterovim preporukama saznajemo da je Ritter pisao o Matkoviću kao o dragom, vrijednom, uspješnom i marljivom mladom prijatelju i kolegi, u kojega ima potpuno povjerenje te koji se nastoji angažirati u korist svoje domovine (Šakaja, 2014: 73). Premda nije imao mnogo bliskih prijatelja, Matković se rado dičio svojim poznanstvima u učenom svijetu, od kojih je mnoga stekao putujući po svjetskim izložbama i kongresima, domaćim i stranim arhivima i knjižnicama, dijelom po itinerarima Hrvatske i jugoistočne Europe koje je istraživao i priređivao za svoj najopsežniji povijesno/historijskogeografski ciklus radova o starim putopisima (Smičiklas, 1900: 132).

O Matkovićevu karakteru iz objavljene literature i ostavštine možemo zaključiti tek da je bio ambiciozan, strog (kao profesor), uporan, vrijedan te prijemčiv za vladine odluke. Tako iz Smičilasova objašnjenja Matkovićeve premještaja iz Rakovice, u kojoj je godinu dana (1853) služio kao kapelan, dalje na studij saznajemo koje su bile njegove ambicije. U Rakovici je naime bio »nesretan i prenesretan. Okusio je bio slasti učiteljske (1851–53. predavao je povijest i geografiju u gimnaziji, op. a.), željan je nauke hrljiv svom dušom u svijet, a evo ovdje u zabiti da se utuče. Molio je i molio, dok se nije namolio kod dobrog svoga biskupa (M. Ožegovića, op. a.) da ga preporučí ministarstvu za stipendij«. (Smičiklas, 1900: 111–112). Dalje saznajemo da je »Matkovića pratio porugljivi posmjeh njegovih vršnjaka«, koji su mu predviđali neuspjeh i povratak u svećeništvo, što ga je pogodilo i, uz činjenicu da mu je gimnazijsko i licejsko obrazovanje bilo slabo, dodatno motiviralo da se svesrdno prihvati učenja na sveučilištima u Beču i Pragu (1854–55). Prema dvama izvorima Matković je bio strog i prezahtjevan gimnazijski nastav-

U Matkovićevo doba (1830–98), odnosno tijekom njegova aktivnoga geografskog rada, koji je započeo još 1851., kada je kao bogoslov na posljednjoj godini studija predavao povijest i geografiju u senjskoj gimnaziji, a trajao je više od 40 godina (veći dio kojega je radio u zagrebačkoj realci /1860–83/), sve do umirovljenja na geografskoj katedri Zagrebačkoga sveučilišta 1893 (Smičiklas, 1900: 111; Cuvaj, 1910: 340–341; Despot, 1967–68: 210; Polić 2008: 272), hrvatska je geografija prošla put od neafirmirane znanosti do institucionalizacije 1883., tj. uviđanja korisnosti njezina podučavanja na visokoškolskoj razini. To naravno ne znači da hrvatska geografija nije postojala i ranije, nego da je ranije egzistirala u »tuđim« sferama više nego u domaćima, da nije bila znanstvena te da su se geografskim temama bavili i drugi učenjaci (npr. jezikoslovci, povjesničari, topografi, kartografi, prirodoslovci i dr.). Naime u prvoj polovici XIX. st. još uvijek su najviše radova o hrvatskim područjima pisali stranci na stranim jezicima (najčešće na njemačkom i talijanskom),⁷ a učeniji Hrvati odlazili na školovanje u Beč, Prag, Berlin i druge sveučilišne gradove tadašnje Austro-Ugarske.

Kao i za druge znanosti u Hrvatskoj, tako je i za afirmaciju geografije u vrijeme nakon Hrvatskoga narodnog preporoda 1830-ih i 1840-ih važnu ulogu imalo utemeljenje triju krovnih institucija hrvatske znanosti i kulture – Matice hrvatske

(Smičiklas, 1900: 132; Polić, 2008: 273). O njegovoj upornosti više od svega svjedoči uloga proaktivnoga sudionika u institucionalizaciji geografije i statistike koju si je zadao, a o njegovoj strpljivosti, neumornosti i stalnoj znanstvenoj sumnjičavosti višegodišnji savjestan i iscrpan rad u knjižnicama i arhivima (najčešće tijekom školskih praznika) te odjelima javne uprave i na samom terenu. O ambiciji dostizanja najviše znanstveno-nastavne titule svjedoči i činjenica da je iskusniji Matković, a ne mlađi protukandidat Vjekoslav Klaić, dobio mjesto prvoga profesora geografije na sveučilištu (Šakaja, 2014: 72).

Završavajući nekrolog, Smičiklas ocjenjuje: »Matković sprovede sav svoj život posvećen jednoj misli, da privrijedi nauci što više može. U tom pogledu bila je njegova ambicija velika« (Smičiklas, 1900: 132). Iz činjenice da je najprije objavljivao na njemačkom jeziku, a čim se u školama uveo hrvatski kao nastavni jezik piše na hrvatskom jeziku (»narodni ga duh ogrijava, i on prestade pisati njemački...obljubio /ga je/ duh hrvatski, morade on da živi i radi prema potrebama našega naroda« /Smičiklas, 1900: 116/), te je na vladine zahtjeve kao hvaljeni i afirmirani gimnazijski profesor inozemnoga ugleda više puta prihvatio rad na izdavanju geografsko-statističkih pregleda, nedovršenoga terminološkog rječnika i udžbenika na hrvatskom jeziku (jer »svi bolji školski ljudi morali su se tomu trudu podvrći«; Smičiklas, 1900: 116) (o čemu piše u predgovorima i uvodnim dijelovima svojih knjiga te u odgovoru na Kořinekovu kritiku: Matković, 1865a, 1866a, 1873a, 1874) možemo zaključiti da je Matković bio prijemčiv za suradnju s vladinim tijelima (iako je ponekad nevoljko prihvaćao taj posao, npr. u: Matković, 1865a: 141; Despot, 1967–68: 213). Ta njegova osobina može biti u uzročno-posljedičnoj vezi s postavljanjem na najvišu fakultetsku funkciju, ali to iz dostupnih izvora ne možemo dokazati. Možemo tek spekulirati da mu za dodijelenu funkciju prvoga profesora novoosnovane katedre za geografiju, uz neosporan znanstveni i stručni prinos, dugogodišnje poznanstvo s povjesničarom, kolegom i tadašnjim predsjednikom JAZU Franjom Račkim, također senjskim đakom, vjerojatno nije odmoglo (možemo se sjetiti kako se Rački svojski potrudio opravdati Matkovića pred anonimnim napadačem za plagiranje te je vrlo pohvalno pisao o njegovoj *Statistici austrijske carevine za viša učilišta*).

⁷ U uvodnom dijelu *Prirodnoga zemljopisa Hrvatske* Klaić (1878a: 1) ističe: »Sve, što se je dosele boljega pisalo o geografiji zemlje hrvatske, potiče većinom od tudjinaca. Domaći naši geografi, a ima jih malo, rabe spise tih tudjina, riedko koj ide da sam proučava zemlju svoju«.

1842., Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) 1866.⁸ i modernoga Sveučilišta u Zagrebu 1874 (Pepeonik, Feletar, 1983: 156; Šegota, 1990: 143; Feletar, 2000: 221) – koje su s jedne strane podupirale izražavanje i pisanje na domaćem jeziku, a s druge se strane osobito brinule za razvoj »nacionalnih« znanosti, poput jezikoslovlja, povijesti i geografije. U to početno vrijeme nacionalnoga poleta trebalo je dobro upoznati vlastitu zemlju i njezinu povijest, opisati ju, istražiti i predočiti javnosti (najčešće u obliku školskih udžbenika i općih pregleda na hrvatskom jeziku) pa je geografija dobila priliku postati društveno važnom i odgovornom znanosti.⁹

Od rijetkih geografskih radova na hrvatskom jeziku u prvoj polovici XIX. st. svakako valja izdvojiti knjižicu *Kratki zavjetek zemeljskoga ispisavanja Horvatske i Vugerske zemlje* jezikoslovca Antuna Rožića¹⁰ iz 1823. te *Zemljopis pokrajinah ilirskih iliti ogledalo zemlje, na kojoj prebiva narod ilirsko-slavjanski...* geografa Dragutina Seljana iz 1843 (Pepeonik, Feletar, 1983: 156; Feletar, 1993: 6; Magaš, 2006). Jači zamah objavljivanja opsežnijih geografskih radova na hrvatskom jeziku ipak je obilježje druge polovice XIX. st.

Iako je europska, osobito njemačka geografija, zahvaljujući zaslugama velika moderne geografije Alexandera von Humboldta i Carla Rittera, u prvoj polovici i sredinom XIX. st. već bila afirmirana, samosvojna sveučilišna znanost s određenim objektom istraživanja (geografski kompleksi geosfere), definiranim metodama i tehnikama istraživanja (sinteza koja nastaje integracijom rezultata vlastitih analitičkih studija dobivenih s pomoću specijaliziranih radnih metoda (tehnika), poput komparacije, kartografske prezentacije, kvantitativnih metoda utemeljenih na preciznim bročanim podacima dobivanim eksperimentom, opažanjem, mjerenjem i brojanjem; Vresk, 1997: 32) i pristupima (osobito kauzalnim pristupom određivanja uzročno-posljedičnih veza te regionalnim i historijskogeografskim pristupom (poglavito Ritter) na račun tradicionalnoga, deskriptivnog, enciklopedijsko-univerzalnog pristupa), ti su vanjski utjecaji upravo posredstvom »stranih« đaka¹¹ nešto kasnije dopi-

⁸ Znamenito je i osnivanje akademijinih časopisa *Rad JAZU* već 1867., *Starine* od 1869. i *Književnika* (1864–66), u kojemu je Matković, kao prvi institucionalno priznati geograf (bio je redoviti član Historičko-filološkoga razreda od 1867. i dugogodišnji tajnik JAZU), aktivno objavljivao.

⁹ Tako je Dragutin Seljan (1843: III–IV) uznoseći se duhom ilirizma zapisao: »Zemljopis i do njega dogodovština najpoglaviti su predmeti, pomoću kojih možemo jedino u čovječanskom društvu s uspjehom napredovati, okolnosti sadašnjosti i prošastnosti temeljitie razumjeti i otduda ponešto u budućnost pogledati ... Ove su znanosti ne samo koristne, nego i tako neobhodno potrebite, da bez njih ni njanje nemožemo u čeni čovječanstva razvitku uma, rječju: u prosvětjenosti našoj napredovati«.

¹⁰ Varaždinski profesor Antun Rožić objavio je u Varaždinu i »Mali zemljopis za Početnike« (Frlobaš, Vajs, 2007: 2; Feletar, 1993: 6).

¹¹ Tu se misli na Hrvate koji su dijelom školovani izvan hrvatskih krajeva. Primjerice Petar Matković se za zvanje geografa i povjesničara školovao 1854–55. u Beču i Pragu, 1855–56. u Berlinu, 1857. u Göttingenu, 1860. u Grazu (Smičiklas, 1900: 112–114; Despot, 1967–68: 210–211; Polić 2008: 272–273).

rali i do hrvatskih krajeva, ostavljajući trag na razvoju geografske misli u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX. st. (Rogić, 1987; Feletar, 1993). To znači da je stvarni prelazak između univerzalno-enciklopedijskih opisnih radova i geografskih tekstova koji odražavaju utjecaj Humboldta i Rittera, odnosno nove poglede i metode moderne geografije, do 1850-ih u nas bio znatno slabije izražen nego u razvijenoj Europi (Rogić, 1987: 11).

U drugoj polovici XIX. st. hrvatska se geografija razvijala usporedno s ostalim znanostima u Hrvatskoj, u početku pod okriljem prirodnih znanosti. Ravnopravno je pratila razvoj ne samo srodnih prirodnih znanosti, nego i kartografije (koja je zahvaljujući dobila nakon prvih sustavnih premjera zemljišta i stvaranja katastra). Organiziranjem sveobuhvatnih popisa stanovništva od 1857., afirmiranjem statistike kao relevantne znanstvene discipline (uvelike zahvaljujući Matkoviću, koji je zajedno s Milovanom Zoričićem 1875. osnovao Kraljevski zemaljski statistički ured /Crkvenčić, 1974: 180; Magaš, 2006; Matko, 2005: 18, 24/) te opsežnim hipsometriranjem i topografiranjem¹² stvorili su se čvrsti temelji za ozbiljna i opsežna geografska istraživanja (Feletar, 1993: 6–7; Magaš, 2006), doduše izrazito deskriptivnog karaktera, pa u zadnjim desetljećima XIX. st. nastaju prva značajnija geografska djela (Pepeonik, Feletar, 1983: 156). U to su vrijeme znatne prinose obogaćivanju geografskih znanja davali i brojni negeografi, osobito prirodoslovci i povjesničari (Mijo Brašnić, Gjuro Piar, Franjo Rački, Živko Vukasović, Josip Torbar, Josip Kalasancije Schlosser, Ljudevit Vukotinović, Bogoslav Šulek, Fran Vrbanić, Milovan Zoričić, Andrija Mohorovičić i dr.) (Feletar, 1993: 7, 9).¹³

Vjekoslav Klaić je sveučilišno znanje iz geografije i povijesti također dobio u Beču (1869–72) (Artuković, Andrić, 2009: 345). Ivan Hoić se školovao u Innsbrucku, Beču, Leipzigu, Berlinu i Heidelbergu (Feletar, 2002: 603).

¹² Topograf Vinko Sabljar objavio je 1866. *Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (Pepeonik, 1978: 27; Pepeonik, Feletar, 1983: 156), u kojemu se služio podacima popisa stanovništva iz 1857., drugim službenim podacima koje je dobio od visokog Namjesničkog Vieća, a za područje Krajine podatke je prikupljao po župama. U tom je rječniku abecednim redom popisao i topografski opisao sva naseljena mjesta, važnija brda, doline, špilje, vode, rudna vrela, šume, spomenike i sl. Kod većih je naselja kratko opisao povijesni razvoj. S obzirom na obilje podataka, taj je rječnik dugo vremena služio kao priručnik kasnijim izrađivačima geografskih udžbenika i općih pregleda. I Matković se 1870-ih okušao u o hipsometrijskim i topografskim istraživanjima. U trima brojevima *Rada ŽAZU* (1872, 1873b. i 1875) objavio je radove koji vrlo detaljno opisuju, inventariziraju i imenuju geomorfološke i hidrogeografske oblike krškoga dijela Hrvatske, Bosne i Hercegovine te slavonskoga gorja, osobito naglašavajući topografska obilježja smještaja, položaja, pružanja, dimenzija i sl.

¹³ Ovdje ćemo, primjera radi, navesti neka djela vrsnih hrvatskih znanstvenika toga vremena koja su zasigurno utjecala na geografsko spoznavanje hrvatskih krajeva: *Županije u današnjoj Hrvatskoj, Slavoniji i Vojničkoj krajini od 1102. do 1301.* povjesničara M. Brašnića (1873) i *Prinos rješenu pitanja o bezvodici u hrvatskom krasu* prirodoslovca Gj. Pilara (1874), *Geografske koordinate ili položaji glavnijih tačaka Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i dielomice susjednih zemalja...* istoga autora (1890), *Pabirci za zemljorjeđe Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* prirodoslovca Ž. Vukasovića (1879), *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* pravnik i statističara M. Zoričića (1885), *Lijepa naša domovina: zemljopisne slike u*

Sukladno idejama jačanja nacionalnoga duha, razvoj geografske znanstvene misli pratio je i razvoj školske geografske edukacije, što se više očitivalo u porastu broja geografskih udžbenika nego u statusu predmeta geografije u školama.¹⁴ Šezdesetih godina XIX. st. objavljuju se prvi geografski udžbenici, i to nastavnika Vjenceslava Zaboja Mařika (*Praktiĉno poduĉavanje u zemljopisu trojedne kraljevine*, 1865., *Zemljopis trojedne kraljevine: sa zemljovidom trojedne kraljevine*, 1866. i *Kratak sveobĉi zemljopis: za mladeŹ narodnih uĉionah*, 1870) i Janka Tomića (*Hrvatska to jest crtica iz zemljepisa Hrvatske...*, 1869) te *Sravnjivajuĉi zemljopis za viŹe razrede srednjih uĉionah* povjesniĉara Franje BradaŹke (1867). Osobito plodni pisci geografskih udŹbenika i priručnika Vjekoslav Klaiĉ, Ivan Hoiĉ i Petar Matkoviĉ prve opseŹnije udŹbenike piŹu od 1870-ih. Matkoviĉ je, osim toga, zasluŹan i za prireĉivanje prvoga geografskog atlasa (Pepeonik, 1996a: 12, 1996c: 367). Povijesno-topografski pristup¹⁵ tada se duboko ukorijenio i znatno utjecao na daljnji razvoj geografije. U posljednjoj ĉetvrtini XIX. st. taj je smjer bio ojaĉan antologijskim djelima povjesniĉara i geografa V. Klaiĉa. Od ostalih treba izdvojiti geografa, povjesniĉara i kartografa Ivana Steklasu, koji je 1889. objavio udŹbenik *Zemljopis i statistika austro-ugarske monarkije za srednja uĉiliŹta* (Feletar, 1993: 7; MagaŹ, 2006). Dakako, ti su udŹbenici, kako ĉe se analizom pokazati, zbog shvaĉanja geografije kao znanosti koja treba samo opisati prostor, bili optereĉeni opisima, nabranjanjima, katkada i numerikim podatcima, bez poticanja uĉenika na otkrivanje uzroĉno-posljediĉnih veza meĉu razliĉitim prirodnim i druŹtvenim pojavama i procesima.

S druge pak strane, pod utjecajem Nijemaca Friedricha Ratzela i Alfreda Hettnera te Francuza Paula Vidala de la Blachea i drugih istaknutih geografa, europska (i svjetska) geografija druge polovice XIX. st. poĉela se sve jasnije diferencirati u geografske discipline,¹⁶ dajuĉi vaŹnost i fiziĉkogeografskim i socijalnogeografskim

dvije knjige prirodoslovca i geografa D. Hirca (1891–93), *Orometrija Liĉko-gaĉkoga ili Gornjo-hrvatskoga visoĉja i njegovih orografskih sastavina* planinara i geografa D. Franiĉa (1894) te *Ekonomski spisi: Demografske prilike u ŹuŹnih Slavena* pravnika F. Vrbaniĉa (1896). Mnogi od njih bili su Matkoviĉevi kolege u JAZU i, poput njega, objavljivali geografima zanimljive radove u ĉasopisu *Rad ŹAZU*.

¹⁴ U to se vrijeme geografija nije poduĉavala kao poseban predmet u niŹim i viŹim gradanskim školama. O geografiji se u niŹim razredima uĉilo iz ĉitanki, a u viŹima (5.–8. razred) u okviru zajedniĉkoga predmeta s povijesti. Svrha poduĉavanja bila je, meĉu ostalim, »pobuditi ljubav prema domovini i narodu«. U srednjim školama postojali su zasebni udŹbenici iz geografije (Jelavich, 1990: 144, 164).

¹⁵ Pristupaĉan Źiroj javnosti, povijesno-topografski smjer bitno je utjecao na opĉe miŹljenje o geografiji kao opisnoj znanosti »u sluŹbi povijesti« i zapravo je koĉio njezin znanstveni razvoj.

¹⁶ Ratzel se primjerice bavio istraŹivanjima iz podruĉja antropogeografije i politiĉke geografije, dok se Hettner najviŹe posvetio regionalnoj geografiji. Vidal de la Blache znatno je pridonio socijalnoj i regionalnoj geografiji; Vresk, 1997). NaŹalost, kako V. Rogiĉ istiĉe (1987: 9), historijska geografija, koja je bila temelj Ritterove nove geografije te je izrazito bila zastupljena u temeljnim Humboldtovim studijama, do poĉetka XX. st. viŹe je zanimala povjesniĉare nego geografе, Źto se djelomiĉno moŹe opravdati zajedniĉkim obrazovanjem (povijest i geografija). Potvrdu moŹemo pronaĉi kod samoga Matkoviĉa. Nje-

(antropogeografskim) analitičko-sintetičkim istraživanjima, te je tako postala važnim predmetom na modernim europskim i svjetskim sveučilištima (Feletar, 1993: 5). Kako je već naglašeno, hrvatska je geografija zaostajala za svjetskom pa se i dalje dobrim dijelom razvijala kao opisna, opća geografija koja stalno zadržava karakter enciklopedijskoga svjetonazora, osnovni cilj koje je opisati i što je moguće više statistički potkrijepiti najvažnije značajke pojedinih dijelova svijeta (ili domovine). Najbolje se to uočava u onodobnim udžbenicima (Rogić, 1987: 11), jer su školski geografski udžbenici u svojoj biti kratki pregledi najvažnijih geografskih činjenica o nekom prostoru (o čemu svjedoče i naslovi nekih od njih), dakako prilagođeni različitoj dječjoj dobi. Ne čudi stoga da su svojom strukturom najbliži općim geografskim pregledima koji su namijenjeni široj publici. Kao posljedica enciklopedijskoga shvaćanja geografije u to je vrijeme topografsko-statistički pristup prezentacije geografski relevantnih podataka u mnogim pregledima i udžbenicima, kao njihovim sažetim i skraćanim verzijama, bio dominantan. No, bez obzira na sve manjkavosti koje su udžbenici toga razdoblja imali, njihova je vrijednost bila u tome što su to bili prvi udžbenici geografije na hrvatskom jeziku. Nastajali su neposredno nakon uvođenja hrvatskoga kao nastavnoga jezika u škole, često na poticaj vlade. I prva geografska monografija tadašnje Hrvatske i Slavonije – Matkovićeva *Hrvatska i Slavonija...* (1873a) – odgovara sličnim europskim monografijama, ali onima iz prve polovice XIX. st. (Rogić, 1987: 11).

Premda objavljujani sa zakašnjenjem u odnosu na europske monografske preglede, u Matkovićevim geografsko-statističkim pregledima mogu se pronaći utjecaji modernih njemačkih geografa. O utjecaju ideja Carla Rittera¹⁷ može se govoriti u smislu naglašene potrebe za mjerenjem i regionalno-statističkim prikazivanjem činjenica, što jest obilježje moderne geografije.¹⁸ Ipak, kako će se kasnije vidjeti, glavni istraživački pristup u tim njegovim djelima duboko je ukorijenjen u paradigmi kla-

govo dvojno obrazovanje potaknulo ga je da se bavi i geografskim i povijesnim temama, a najčešće temama koje bismo danas svrstali u prve historijskogeografske radove u hrvatskoj geografiji (osobito one o putopisima iz XVI. i XVII. st.). Njihovu je historiografsku važnost zabilježio povjesničar S. Antoljak (2004: 523–526), a detaljnije ih opisao povjesničar T. Smičiklas (1900: 123–130) u Matkovićevu nekrologu. No, osim historiografskoga bilježenja njihova postojanja, povjesničari se nisu bavili analizom putopisa. Tako I. Esih u *Obzoru* 1930. zapaža da njegov rad, osobito obrađivanje i ocjenjivanje starih putopisa, nitko nije nastavio. Despot (1967–68: 219) dodaje da je stanje bilo isto i do 1967. Geografski radovi koji bi se bavili primarno historijskogeografskom analizom Matkovićevih radova o pronađenim putopisima također nam nisu poznati.

¹⁷ Svojim nastavničkim radom i znanstvenom djelatnošću Ritter je više od Humboldta utjecao na razvoj geografije u XIX. st. (Vresk, 1997: 32), kako one europske, tako i one hrvatske.

¹⁸ Za razvoj moderne hrvatske geografije u Matkovićeva doba (do 1898) važna su i djela geografa druge generacije, Matkovićeva nasljednika na mjestu predstojnika katedre – Hinka Hranilovića – *Prilozi sintetičko-analitičkom postupku geografske metode* (1893) i *Uvod u metodiku znanstvene geografije* (1896). Za razliku od primarno društveno orijentirane Matkovićeve i Klaićeve geografije, Hranilović je težio razvoju geografije po uzoru na njemačku geografsku školu, s težištem na fizičkoj geografiji, osobito geomorfologiji (Rogić, 1987: 11).

sične tradicionalne, univerzalno-enciklopedijske, statističko-topografske, deskriptivne opće geografije. Ritterov utjecaj mogao bi se jače uočiti u Matkovićevim historijskogeografskim i povijesnim radovima o povijesnim kartografskim izvorima, putopisima iz XVI. i XVII. st., kao i u radovima o povijesti trgovine i brodarstva¹⁹, s obzirom na to da se Ritter osobito zanimao za historijskogeografski pristup u tumačenju različitoga, prirodno određenoga historijskog razvoja velikih, geografski diferenciranih regionalnih kompleksa (Rogić, 1987: 7). Ritter je naime bio tvorac ideja

¹⁹ Matkovićeve najporeznija istraživanja zapravo su vezana uz povijesne i/ili historijskogeografske teme kojima se s prekidima bavio veći dio svojega radnog vijeka, a rezultate je najčešće objavljivao u časopisima JAZU. Riječ je o njegovim najstarijim radovima (iz 1850-ih i 1860-ih) pisanima na njemačkom jeziku, koji se tiču izučavanja kartografskih izvora starijih od XVI. st. (koje je pronašao u venecijanskim i bečkim knjižnicama i arhivima). Iz toga je razdoblja osobito zapažen bio rad o pronalasku karte fra Maura iz XV. st. u Veneciji (1859) koji mu je osigurao priznanje među kolegama (vrijedan je rad za razvoj povijesne kartografije u nas – Smičiklas /1900: 116/ navodi »da je Matković prvi od učenika Ritterovih počeo obradivati ovaj zapušteni dio geografske nauke«). Radovi o razvoju trgovine i brodarstva u Dubrovačkoj Republici, Veneciji, Senju i gradovima srednje Italije (objavljeni u časopisima *Radu JAZU* /1869a, 1871a/, *Starinama* /1869b/ i *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku* /1863/) te o njihovim međuosnima u postojećim povijesno-političkim prilikama, temeljili su se na raznim trgovačkim ugovorima, poveljama i sporazumima koje je pronašao u arhivima u Dubrovniku, Zadru i Veneciji. Premda dominantno povijesne tematike i metodologije obrade povijesne građe, Matković je u njima mjestimično isticao geografski aspekt razvoja trgovine, prometa i brodarstva. Ipak, prema Smičiklasovu mišljenju, Matković se u historijskoj obradi, zbog prevelikoga oslanjanja na izvore i gotovo nikakvoga povezivanja s radovima drugih autora, pokazao kao početnik (»kao da se boji, da se ne bi od istine udaljio«), iako se mnogo trudio (Smičiklas, 1900: 121; Antoljak, 2004: 523). U povijesne radove ubrajaju se i tri biografije: Marka Pola (1865b), Gj. Husa (1881a) i V. D. Volčića (1897a).

Ipak, njegov najvažniji prinos u povijesno/historijskogeografskom dijelu njegova opusa jest objavljivanje serije od 17 putopisa pod zajedničkim naslovom *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka* u časopisu *Rad JAZU* (1879, 1881c, 1882, 1884, 1887, 1890b, 1891, 1892, 1893, 1895, 1896, 1897b, 1898) i putopisa objavljenih u *Starinama* (1878a, 1881b, 1890a), s vrlo detaljnim opisima Balkanskoga poluotoka, koje je Matković preuzeo iz putopisa i putničkih dnevnika raznih putopisaca koje je pronašao u mletačkim knjižnicama (o čemu je objavio prilog *Stari rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih* /1871c/, u kojemu je popisao i opisao putopise, geografska djela i izvještaje putnika po Balkanu od XIII. do XVIII. st.), kao i rad *Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka* (1878b). Čini se da su upravo ti stari putopisi, najčešće diplomata ili hodočasnika, bili najdraža Matkovićeve dokolica. Bez ikakvoga diktata, osim vlastite znanstvene želje i osobnoga interesa, dvadesetak ih je godina vjerno skupljao (zabilježio je oko 130 putopisa iz XVI. i XVII. st. većinom na latinskom, njemačkom, talijanskom i francuskom jeziku; Smičiklas, 1900: 123; Despot, 1967–68: 219; Antoljak, 2004: 523; Polić, 2008: 281), dio njih prevodio, priređivao, komentirao, uspoređivao, ocjenjivao i publicirao, jer ih je smatrao prvorazrednim vrelom podataka u geografskim, etnografskim i povijesnim istraživanjima. Tako je do danas ostao jedini hrvatski geograf koji je tako minuciozno proučavao i ocjenjivao stare putopise kao geografske izvore. Premda često zasićeni detaljnim topografskim opisima prostora kojima je putnik prolazio, opisima lokalnih prilika i anegdota koje je putnik proživljavao, kao i njihovih zapažanja i stavova (Matković inzistira da se govori o putničkim dnevnicima, a ne o putopisima jer nisu pisani s namjerom objavljivanja; 1879), ti se putopisi zbog opisa prostora koje nude, zapisanih brojnih dotad nezabilježenih toponima, kao i Matkovićeve pokušaja da se o njima dade vlastiti geografski sud (mjestimično je štire podatke koje navodi putopisac popratno opširnim bilješkama i tumačenjima o topografiji, hidrografiji, etnografiji i povijesti toga područja), mogu smatrati važnim prinosom razvoju historijske geografije (upravo zbog njih Antoljak ga naziva našim prvim historijskim geografom /2004: 520/). Većinu opisanih itinerara i sam je obišao (Smičiklas, 1900: 131).

prema kojima je povijest naroda određena razvojem okoliša, a priroda određuje život naroda – na taj je način spajao povijest i geografiju u jedinstvenu cjelinu (Šakaja, 2104: 73). Ipak, kako Rogić dalje smatra, Matković u tim svojim radovima nedvojbeno potiče razvoj historijske geografije, ali »više u smislu prikupljanja i kritične obrade građe putopisaca, o osobinama JI Evrope nego li u smislu istraživanja procesa evolucijskih ciklusa formiranja naših kulturnih pejzaža« (Rogić, 1987: 11).

Odnos Petra Matkovića prema statistici

Geografija je najveći dio svoje povijesti, točnije do oblikovanja moderne, »nove« geografske misli u XIX. st., bila uglavnom univerzalna, opisna »misaona djelatnost koja ima cilj spoznaju osobina Zemlje kao ljudskog obitavališta« (Rogić, 1987: 7). Te su se empirijske spoznaje ostvarivale kroz opise karakteristika pojedinih dijelova svijeta i kartografsko predočivanje, bez izražene primjenjivosti prikupljenoga znanja. Tek je formiranje državne ideje u razdoblju renesanse potaknulo praktičan geografski rad, koji je uključivao prikupljanje i sistematizaciju podataka te naglašavanje kvantitativnih (statističkih)²⁰ sadržaja geografskih prikaza i tumačenja. Potaknute idejom nužnosti boljšega upoznavanja vlastita prostora radi bolje kontrole nad njim, koju je takvo statističko racionaliziranje podataka o državnom prostoru nudilo, Francuska, Pruska, Habsburška Monarhija i druge europske države u XVIII. st., u razdoblju prosvjetiteljstva, osobito su poticale razvoj upravo takvih općih, statistički utemeljenih geografskih pregleda (Rogić, 1987: 7). U nas se ta forma geografskoga djela podudarala s općeprihvaćenim stajalištem o geografskoj »općosti« pa je naišla na plodno tlo kod domaćih autora (poglavito Matkovića). Ne treba zaboraviti i činjenicu da je to bilo vrijeme nedovoljnoga poznavanja prostora i nedostatka nastavne literature na hrvatskom jeziku pa se takvi pregledi, koji su nudili obilje temeljnih informacija o prostoru (bez kojih dakako ne može postojati kvalitetna nadgradnja), bili višestruko korisni, a time i vrijedni. Takva je forma s jedne strane nametala, a s druge prihvaćala regionalni pristup u opisivanjima prostora pa su gotovo svi geografski pregledi bili strukturirani po ključu: jedna velika regija (najčešće administrativna jedinica) – jedno veliko poglavlje u knjizi.

Ozbiljnije Matkovićeve zanimanje za statistiku, kao i probleme nesustavnosti, nedostupnosti i nepreciznosti brojčanih podataka, pojavilo se tijekom pisanja *Statističkoga nacrtu trojedne kraljevine* za katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe održane u Zagrebu (1864a).²¹ Naime, uvidjevši brojne poteškoće s kojima se

²⁰ Za potrebe uređenja država, odnosno bolje kontrole nad njezinim resursima i stanovništvom, u XVIII. st. u europskim se državama počela provoditi prva obuhvatna statistička aktivnost (prikupljanje, sistematiziranje i obrađivanje podataka o stanovništvu i ekonomiji).

²¹ Iste je godine u *Književniku* objavio prilog *Statistički odlomci* (1864b), u kojem je, kako i naslov članka sugerira, objavio dio statističkoga pregleda koji je istovremeno pripremao za katalog izložbe. Ta-

susretao tijekom prikupljanja i analize statističkih podataka, uputio je na nužnost njihova organiziranoga skupljanja i usustavljanja te se počeo aktivno zalagati za osnivanje zemaljskoga statističkog ureda, kojega bi svrha bila učinkovitije funkcioniranje državne uprave i općenito bolje raspolaganje države svojim prirodnim i društvenim resursima. Prethodno aktivnostima koje je uz Frana Vrbanića i Milovana Zoričića poduzeo za osnivanje statističkoga ureda u Zagrebu, počeo je aktivno pratiti razvoj statistike u drugim zemljama, putovati na skupove na kojima se tematizirala statistika te je objavio više radova na tu temu.

Kako bi naglasio važnost statistike, u radu *O potrebi statističkoga odbora s obzirom na sadašnje stanje hrvatske statistike* (1868: 207) Matković navodi sljedeće: »Statistika je dakle ogledalo svega kolikoga materijalnoga i duševnoga stanja naroda.«²² Kao primjere zemalja koje drže do statistike navodi Belgiju, Francusku i Englesku²³, dok »statistika austrijske carevine nije prema navedenim napredovala« (208), jer se do 1848. vodila samo u zapadnom dijelu države. I dok se stanje u drugim austrijskim zemljama popravljalo od 1850., hrvatski krajevi su »sa statističkog stanovišta s najveće strane 'terra incognita'« (208). Potom vrlo uvjerljivo navodi glavni razlog osnivanja, a to je činjenica da statistički uredi u Beču i Pešti iznose samo opće, šturu podatke za svoje zemlje tako i hrvatske, a šematizmi katoličkih župa su nepotpuni i neprecizni. Vrlo je kritičan prema postojećim institucijama vlasti (visoko namjesničko vijeće, pravni fakultet na kojem se predaje statistika, gospodarsko društvo, tri trgovačko-obrtničke komore), koje ne bilježe podatke na nižim razinama (županijama), premda smatra da bi to trebalo biti u djelokrugu njihova posla (208–210).²⁴ Zalaže se za frekventnije registriranje pučanstva zbog promjenjivosti teritorijalnih

blično i/ili tekstualno vrlo su sažeto izneseni podaci o stanovništvu i naseljenosti (broj stanovnika /u Krajini po regimentama/, gustoća naseljenosti po županijama, broj gradova, trgovišta i sela, kuća, zatim broj rođenih, umrlih i vjenčanih, u Krajini i broj služećih u regimenti, porast broja stanovnika) te o količini »montanističkih« proizvoda 1862 (rudni resursi i vađenje ruda), podijeljenih prema vrsti ruda i mjestu vađenja.

²² O statistici govori i u uvodu *Statistike austrijske carevine za viša učilišta* (1866a): »Statistika spada usled ove njezine zadaće (da pronade zakone, op. a.), u krug onih izkustvenih znanostih, koje istražuju obće zakone, osnivajuće se na točnim motrenji izkazanih brojevih. Statistika je dakle izkustvena znanost, ustanovljujuća zakone, po kojih proiztiču brojevi izrazivi društveni i državni pojavi. Statistika je empirička znanost, njezino vrelo je dakle izkustvo.« (2)

²³ O napretku u ruskoj statistici pisao je u prilogu *Napredak u geografskoj nauci u Rusiji* (1867a) povodom posjeta moskovskoj etnografskoj izložbi, o kojoj je detaljno izvijestio članove JAZU člankom *Moskovska etnografska izložba*, objavljenom u istom broju *Rada JAZU* (1867b). Govoreći o ruskoj statistici Matković napominje da u Rusiji već postoji odbor koji je izdao imenik mjesta i statistički ljetopis, kao i veliku statističku kartu. U radu *Službena statistika u Srbiji* (1870) uvodno (ponovno) iscrpno opisuje razvoj statistike u europskim zemljama, potom naglašava činjenicu da u Srbiji već postoji statistički ured te se kritički osvrće na publikaciju *Državopis Srbije*, osobito na opseg, prezentaciju i objašnjenje rezultata prijašnjih popisa stanovništva u Srbiji.

²⁴ »Da u naših viših vlasti statističkoga gradiva doista neimade, dokaz je tomu taj, što godine 1865 saborski izvjetitelj za izborni red nemogaše postići od visokoga namjestničkoga vieća ni podpuna

granica. Upućuje na nužnost evidentiranja statistike »sudbenosti«, »moralnosti« i »gospodarstva«, osobito se baveći praktičnim pitanjima kao što su: tko bi trebao bilježiti podatke o gospodarstvu (komore, činovnici) i koju bi vrstu podataka trebalo bilježiti za svaku pojedinu djelatnost. Naposljetku predlaže da se pod okriljem JAZU osnuje statistički odbor koji će pratiti i evidentirati stanje u svim hrvatskim krajevima (Hrvatska, Slavonija, Krajina).

U radu *K statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji*, objavljenom u *Književniku* (1866b), detaljnije je pisao o statistici moralnosti, statistici koja bilježi one društvene pojave koje proizlaze iz čovjekove slobodne volje. Matković ističe da »statistika moralnosti obzirom dakle poglavito tako zvane negativne podatke; osobito pak razmatra zločine i ona moralna djela, proti kojim se zakonom postupa i koja bivaju kažnjena. Tim je statistika zločina, kriminalna statistika, za sada poglaviti sadržaj statistike moralnosti ... U područje statistike moralnosti spadaju takodjer nezakoniti porodi, razvjenčavanje muža i žene,« a Matković predviđa da će se uskoro bilježiti i sljedeći pokazatelji: »prekomjerno uživanje žestokih pića, igra na velike novce (hazardi), nemoralni i prosti narodni običaji, samoubojstvo itd«. (266). Dalje se u članku bavi statistikom zločina pa u tablicama i opisno u tekstu iznosi brojčane podatke o broju i strukturi osuđenika (po spolu, dobi, vjeri, obrazovanju), kao i vrste zločina (javno nasilje, ubojstva, razbojstva i krađe, pronevjere i prevare, teške fizičke ozljede). Ovim je prilogom zasigurno pridonio razvoju kriminalističke statistike, a time i kriminalistike.

Sudjelovanje na međunarodnom statističkom kongresu i dojmove o njemu Matković (1873c) je iscrpno opisao u prilogu *Zaključci VIII. zasjedanja internacionalnoga statističkoga kongresa održanoga u Peterburgu* u kolovozu 1872. Osim što je ponovno naglasio općedruštvenu važnost i korisnost statistike, uputio na njezin razvoj u drugim europskim zemljama te na nužnost osnivanja statističkoga odbora, Matković je detaljno prenio i zaključke kongresa (od kojih su nam najzanimljiviji oni koji se odnose na izdvajanje podataka koji se obvezatno i fakultativno popisuju u općim popisima stanovništva, na metodologiju popisa, na grafičke metode prezentacije popisnih podataka, na pučke registre i statistiku kretanja stanovništva, kao i na »geografski moment« (218–219), tj. prijedlog da se statistički podatci ne vežu za administrativnu podjelu nego za geografske regije).

Bavio se i pojedinim sastavnicama popisa stanovništva, poput narodnosti. U prilogu *Narodnost predmet statističkog popisa* (1871b) ističe ulogu jezika kao jedinoga »ovlaštenog« obilježja narodnosti (smatra da to nisu ni narodni običaji, ni način življenja i gospodarenja), problematizira ideju popisivanja narodnosti (s obzirom na to

imenika kotarâ, a kamo li drugih podataka, na kojih se svaki izborni redi zakon o zastupstvu, ako je organizacijska cjelina, temeljiti imade«. (210).

da postoje statističari koji smatraju da narodnost ne bi trebala biti dijelom popisa nego predmetom pojedinačnih znanstvenih istraživanja) u kontekstu različitih metoda popisivanja u europskim zemljama (u nekima se narodnost određuje prema podrijetlu, odnosno rodu). Ističe da podatci o podrijetlu, rodnom mjestu, zavičaju, vjeri ili političkom opredjeljenju ne mogu poput jezika uputiti na narodnost te, ukazujući na metodološke probleme izjašnjavanja prema navedenim obilježjima, tu ideju potanko razjašnjava.

Što se konkretnih akcija, poduzetih oko osnivanja statističkoga ureda tiče, Stjepan Matko (2005: 18) navodi da je Matković imao »velike zasluge za razvoj hrvatske statistike, posebno za utemeljenje i organizaciju statističkog ureda u Kr. Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«. Detaljno obrazlažući dugotrajan postupak osnivanja statističkoga ureda u Zagrebu, Matko (2005: 24) naglašava da je Matković »opet priskočio u pomoć« kada je trebalo odlučiti tko će biti prvi voditelj ureda. Banu Ivanu Mažuraniću predložio je M. Zoričića jer ga je smatrao osobom koja po svojoj stručnosti, obrazovanju, marljivosti i domoljublju može biti primjeren voditelj te važne i društveno odgovorne institucije. Nakon što je ban prihvatio Matkovićev prijedlog, dvadeset godina mlađi Zoričić postao je prvi voditelj statističkoga ureda.

Očigledno je dakle da je Matković bio velik zagovornik statistike. Nije ju podupirao samo kao ideju i potrebnu, društveno odgovornu aktivnost, već ju je i prakticirao u svojim djelima. U kojoj je mjeri rabio statistički pristup u opisivanju i razumijevanju geografskih pojava i procesa i je li u potpunosti slijedio vlastita shvaćanja statistike kao znanosti koja nije puko prikupljanje »administrativnih iskaza; jer iskazi pokazuju samo to, što jest, ali s čega je to tako, usljed čega i kojih uzroka nastaju promjene te koj je tim promjenam temelj, kakovi zakoni upravljaju s dotičnim pojavama, – to su pitanja, koja izpitati i riješiti zadatkom je statističke nauke ... Od statistike se izgleda, da ne prikazuje samo pojave motrene u životu naroda i država, već da točnim i svestranim izpitivanjem svihkolikih pojava iztraži uzroke i zakone, koji njima upravljaju« (Matković, 1870: 239–240), istražiti ćemo u njegovim kratkim geografsko-statističkim pregledima većih prostora u sljedećem poglavlju, imajući pritom na umu da ta forma geografskih djela ne trpi opširna tumačenja.

Analiza preglednih geografskih djela

Analiza teksta usredotočit će se na ispitivanje »statističnosti« svakoga pojedinog djela, pa su odabrani oni elementi koji upućuju upravo na to obilježje. Djela su poredana kronološki radi bolje usporedivosti možebitnih utjecaja pojedinih djela na kasnija izdanja i vremenske kontekstualizacije i grupirana prema glavnim razdobljima Matkovićeve života. Najprije je analizirano djelo Matkovićeve prethodnika Dragutina Seljana (1810–48), koje je nastalo u vrijeme dok je Matković još bio senjski gim-

nazijalac, a geografski radovi na hrvatskom jeziku bili vrlo rijetki. Knjiga je izdana 1843., na samom kraju ilirskoga pokreta (kada je bečka vlada zabranila uporabu imena »ilirski«) i nastavka Hrvatskoga narodnog preporoda (1842. je osnovana Matica hrvatska).

Autor: Dragutin Seljan

Ime djela: Zemljopis pokrajinah ilirskih iliti ogledalo zemlje, na kojoj prebiva narod ilirsko-slavjanski...

Godina objave: 1843.

Broj stranica: 256

Namjena djela: opći geografsko-povijesni pregled (priručnik)

Prostorni obuhvat: austrijske ilirske pokrajine (današnja Slovenija, Hrvatska, sjeverna Srbija)

Izvori i metode prikupljanja građe: starija i najnovija građa te iskazi lokalnog stanovništva (»oprosio sam nekoje u različitim stranah premile i prostrane naše Ilirie obitavajuće domorodce« /V/)

Glavna poglavlja i broj stranica: Kratki i površni pregled čele Ilirie (1–7), Koruška i Štajerska (8–30), Kranjska i Gorica (31–53), Istria i Dalmacija (54–107), Ugarsko-ilirske pokrajine (tu spadaju Hrvatska, Riječko primorje, Međimurje, Slavonija, Banat i Bačka s Vojnom krajinom; 108–256). Više od polovice teksta posvećeno je zadnjem poglavlju.

Struktura poglavlja: smještaj (i gdjegdje pružanje), reljef (planine /ponegdje s visinom vrhova/, doline, špilje), vode (rijeke, jezera, ljekoviti izvori), klima, rudna bogatstva, tla, vegetacija, poljodjelske kulture i životinjski svijet, stanovništvo, jezik, narodnost (bez statističkih podataka), etnografski sadržaji (hrana, kuće, odjeća i obuća, gospodarenje i način života), obrti i tvornice, vjeroispovijest, kratka povijest, unutrašnja podjela s najvažnijim naseljima, kratki topografski opisi naselja. Posebno je izdvojio poglavlje o stanju u obrazovanju i upravi u Ugarskoj u kojem kritizira opće slabo obrazovanje stanovništva i lošu obrazovnu infrastrukturu (141–155) te poglavlje o parobrodarstvu u Ugarskoj (155–162). Dio zadnjega poglavlja posvećen je ustrojavanju Vojne krajine i granicama (181–189); najveći dio jesu topografski opisi naselja prema regijama (189–256).

Dominantne teme: antropogeografsko-etnografske; velik se broj stranica poklanja opisima naselja

Način prezentacije podataka: samo tekst; nema tablica ni karata

Dominantan način obrade građe: opisan i subjektivan (zaokruženi brojevi pojavljuju se za ukupan broj stanovnika pokrajina i većih naselja, za broj kuća u gradovima, za godišnju količinu izvađenih ruda, za narodnosni sastav i sl.; ne navode se izvori, popisi)

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:*

»Narod ovaj slovensko-ilirski većinom je lëpoga i tankoga uzrasta: tëljo jako i krëpkko, oči pak i vlasi cernomanjaste imadu. Kod ženskoga spola u Štajerskoj mnoga se krasna lica nalaze« (16)

»Štajerac ljubi tamnomodru, svëtломodru ili zelenu haljicu i kratku rubaču na tëlju«... (17)

»Poslenost i marljivost stanovnikah u Kranjskoj u obće je velika, u srëdnoj Kranjskoj najveća« (40)

»Za najlëpše u cëljoj Dalmaciji derže se na poluotoku *Pelješcu* u dubrovačkom kotaru« (64)

»Gledec morala (deržanja) i znanostih trëba priznati, da se Dalmatini još na nizkom stupnju duševnoga izobraženja nahode, koje se od toliko stolëtjah zanemarenomu i podivljačenomu njihovomu odhranjenju pripisati mora« (72)

- *topografski opisi:*

»*Podpeč* ... lëpo sazidana varošica s lëpim lëtним dvorcem i verti kneza biskupa kerčkoga« (25)

»*Piran* ... Varoš ovi ima jednu glavnu učionicu, i u obližnjoj okolici najglasovitie u cëljoj Istrii solnice (Salinen), koje najčistiju i najlëpšu morsku sol davaju, i k tome jednu luku« (83)

»Istočno opet od Vinkovacah do 12 miljah dugo, dražestno i lëpo, prijatnimi šumami i lëpimi vinogradi napunjeno berdo pod imenom: *Fruška gora*, leži«... (113)

»*Petrinja*, varoš i stolno regimente mësto, leži u veoma prijatnom i malo povišenom mëstu polag istoga imena potošca, prëko kojeg jedan drveni most vodi«... (233)

Povezanost činjenica: srednja.

Stil pisanja: dulje opisne rečenice s više atributa, uglavnom pozitivnih konotacija (lijep, dražestan, krasan)

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: nije zapažen utjecaj drugih autora, ali su autorovi politički stavovi jasno izneseni. Naime djelo je pisano u ozračju ilirskoga pokreta sa svrhom buđenja južnoslavenskoga duha, s vrlo jasnim porukama. Seljan

se u predgovoru obraća čitatelju: »Domorodni čitatelju!« Dalje u predgovoru poziva: »Bratjo Iliri! Jugoslavjani! Horvati, Serblji! ili kojim se god jednostranim još nazivamo imenom, nu jedan jedini i isti od majke narave imamo jezik«... (VII). I kad tumači motivaciju za pisanje djela ističe: »Da daklem vidim, gdje je naš narod ilirski, gdje su naša bratja, naše sestre, koje rodi ista majka Slavia, gdje obitavaju na tom zemljokruhu i gdje svoj imadu stan«... (IV)

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće spoznaje o prostoru kroz činjenice neopterećene brojevima, ali često utemeljene na subjektivnom dojmu autora, što daje povoda za oblikovanje raznih stereotipnih shvaćanja (osobito kod etnografskih opisa stanovnika i naroda)

Učinak djela na poimanje geografije: geografija je znanost koja se bavi topografskim i etnografskim opisivanjem Zemlje i njezinih stanovnika

Ocjena važnosti djela: prvo geografsko djelo koje je pisao geograf na hrvatskom jeziku. Zbog uporabe imena »ilirski« cenzurirano i zaplijenjeno; sačuvan je mali broj primjeraka.

Dodatni dojmovi: u predgovoru najavljuje izdavanje drugoga dijela (»Tursko Ilirske pokrajine i Cernagora« s poglavljima o Bosni, Bugarskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Albaniji, Traciji i Makedoniji), koji je priredio 1845., ali knjiga nikad nije objavljena.

Od 1860. do 1883. Matković je bio profesor u zagrebačkoj realci. Bio je već priznati, objavljivani geograf. U tom je razdoblju nastao pozamašan broj geografskih pregleda, priručnika, karata i udžbenika raznih autora na hrvatskom jeziku. Osnovani su JAZU (s Matkovićem kao članom i tajnikom), Sveučilište u Zagrebu i Kraljevski zemaljski statistički ured. Ovim potonjim omogućena su sustavnija statistička praćenja geografskih pojava i procesa i njihovo kvantificiranje te raznovrsnije i egzaktnije predočivanje. Geografski su se sadržaji predavali u školama te je porastao broj geografskih pregleda i udžbenika. Uz Matkovića, kao plodan autor geografskih djela pojavio se njegov učenik Vjekoslav Klaić.²⁵

²⁵ Najplodnije razdoblje Vjekoslava Klaića (1849–1928) na području geografije bilo je u počecima njegova stvaralačkoga rada, točnije 1875–85 (Feletar, 2000: 224). Premda je napisao više školskih udžbenika i atlasa, njegove glavne geografske knjige (*Prirodni zemljopis Hrvatske* /1878a/, *Bosna (zemljopis)* /1878b/ i *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati* /1880–83/), po kojima ga se može smatrati začetnikom regionalne geografije, a time i antropogeografije u Hrvatskoj (Feletar, 2000: 225; Artuković, Andrić, 2009: 346), zapravo su služile kao priručne dopunske čitanke, a ne udžbenici (Jelavich, 1990: 166; Biondić, 2000: 338–340). Školovao se u Varaždinu i Zagrebu, gdje je bio sjemeništarač u klasičnoj gimnaziji. Studij teologije napustio je 1867. te bio namjesnim učiteljem u varaždinskoj gimnaziji do 1869, kada je otišao u Beč na studij zemljopisa i povijesti. Nakon položenoga profesorskog ispita radio je u zagrebačkoj gimnaziji, a potom bio suplent hrvatske povijesti na Mudroslovnom fakultetu. Nakon izbora T. Smičiklase na mjesto profesora povijesti 1882. vratio se u gimnaziju. Ponovni pokušaj dolaska na sveučilište, ovoga puta na geografiju, ponovno je propao (kada je na njegovo mjesto došao Matković; Šakaja, 2014: 72). Ipak, kao privatni docent, 1884–93. predavao je na katedri za geografiju na Mudroslovnom

Autor: **Petar Matković**

Ime djela: **Statistički nacrt trojedne kraljevine**

Godina objave: **1864a.** (dio knjige *Prva dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba*, ukupno 254 str. i reklame)

Broj stranica: 128

Namjena djela: opći statističko-geografski pregled (priručnik)

Prostorni obuhvat: Trojedna Kraljevina (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i Vojna krajina; današnja Hrvatska)

Izvori i metode prikupljanja građe: popis 1857, austrijski službeni i drugi izvori (karte, zakoni, izvješća), podatci trgovačko-obrtničkih komora, osobna istraživanja (prema: *Rad JAZU* 3/1868/ i *Književnik* 1865a)

Glavna poglavlja i broj stranica: Zemlja (Položaj i površina, Gore, Nizine, Geognostički pregled, Vode, Rieke, Jezera i močvare, Rudna vrela, Podnebne razmierja; 1–15), Pučanstvo (Absolutno i relativno, Narodnosti, Vjeroispoviedanja, Razmjerje spola, Pučanstvo po prebivalištu, Po zvanju i zaslužbi, Gibanje pučanstva, Prirast pučanstva; 15–27), Gospodarski odnošaji (Ratarstvo, Ratarski proizvodi, Voćarstvo, Vinstvo, Travnici, Šumarstvo, Stočarstvo, Živad, Pčelarstvo, Svilarstvo, Lov i ribarstvo, Montanistički proizvodi (po rudama, op. a.), Obrtnost, Trgovina, Pomorsko brodarstvo, Riečno brodarstvo, Prometala, Željeznice, Poštarski promet, Brzojavni promet, Vjeresijstvo, Sjeguraonice, Štedionice, Sajmovi; 27–88), Duševna kultura (škole, zavodi, novine i časopisi op. a.; 88–103), Čudoredna kultura (Dobrotvorni zavodi, Kazneno pravosudje; 104–116), Uprava (116–128). Najveći dio, gotovo polovica teksta, posvećen je gospodarstvu.

Struktura poglavlja: nastoji se svugdje kvantitativno prikazati veličina i razmještaj pojave (npr. broj i rasprostranjenost stanovništva, ruda, proizvoda), tipovi (vrste), odnosno struktura pojave (npr. strukture stanovništva, vrste ruda, proizvoda, prometnica, tipovi škola), izdvojiti posebnosti i opisati ih (npr. kazneni zakoni u Dubrovačkoj Republici). Pritom se ne pronalaze veze među njima – samo ih se statistički »pobrojava«.

Dominantne teme: antropogeografske (stanovništvo, gospodarstvo i »kulturu«); etnografski opisi u potpunosti izostaju

Način prezentacije podataka: tekst i mnoštvo tablica; nema karata

Dominantan način obrade građe: statistički, objektivni; tablično prikazivanje raznovrsnih podataka najzastupljenije je u poglavljima o stanovništvu, gospodarstvu i »kulturama«

fakultetu. Od 1893. bio je profesor povijesti na Fakultetu, s prekidima do 1922. God. 1902–03. bio je rektor Zagrebačkoga sveučilišta (Artuković, Andrić, 2009).

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi*: nema ih. U poglavlju Narodnosti ističe: »Žitelji trojedne kraljevine jesu po narodnosti gotovo sami Hrvati koji obišu prieko 95 postotakah od ukupnoga pučanstva« (18). Pobjrojava potom i ostale narode te ističe njihovu rasprostranjenost.

»Njemacah imade ponajviše u virovitičkoj (12639 dušah ili 7.9%), sriemskoj (11346 dušah ili 11%) i požežkoj (1551 dušah ili 1.6%) županiji, zatim po gradovih: u Osieku (3772) Zagrebu (792) i Varaždinu (310)« (18)

- *topografski opisi*: ne opisuje naselja. U poglavlju Pučanstvo po prebivalištu iznosi tablične podatke o broju stanovnika većih gradova i pripadajućem okružju, županiji ili regimenti. Opisi prirodnogeografskih elemenata prostora vrlo su šturi i lišeni subjektivnoga doživljaja; navode se najvažnija mjerljiva obilježja (smještaj, dimenzije, oblici i vrste); inventariziraju se najistaknutiji elementi.

»Dunav prima kod Almaša (za Osjekom) Dravu, teče prema istoku (do Kamnice) deleć Sriem od Ugarske, prima (kod Vukovara) sredinom Slavonije tekuću Vuku a kod Zemuna Savu« (11)

»Slana vrela jesu: Slani potok nedaleko od stubičkih toplicah. Slanje u križevačkoj županiji, nedaleko od varaždinskih toplicah« (13)

Povezanost činjenica: rijetka (gotovo nikakva)

Stil pisanja: kratke ili dulje rečenice s obiljem podataka, nabranjima i faktografskim inventariziranjem

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne uočavaju se utjecaji drugih domaćih autora. Može se pretpostaviti da postoji stanovit utjecaj stranih autora (barem što se metodologije iznošenja činjenica i stila pisanja tiče) jer se Matković često u svojim oglecima, u nedostatku domaćih statističkih publikacija, poziva na izvore stranih statističara, koji su mu uzor. Objektivan je pa izravno ne iznosi svoje stavove.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: obilje statističkih podataka pridonosi boljem faktografskom poznavanju prostora

Učinak djela na poimanje geografije: zbog nedostatka uzročno-posljedičnih veza među prezentiranim činjenicama o glavnom predmetu geografskoga proučavanja (prostoru) stječe se dojam da je geografija znanost koja se bavi statističkim podacima, nabranjima i suhim činjenicama, što dovodi do za geografiju nepoželjnoga izjednačavanja geografije i statistike te je za nju potrebna razvijena sposobnost pamćenja golih činjenica

Ocjena važnosti djela: prvi (geografsko-)statistički prikaz hrvatskih krajeva. Unatoč kritikama i poteškoćama na koje je nailazio tijekom pisanja, Matković je ovim nacrtom napravio pionirski pomak u razvoju ponajprije statistike.

Dodatni dojmovi: to je iscrpno statističko djelo pisano da bi se objektivno i egzaktno prikazao prostor Hrvatske (što mu i stoji u naslovu). Matković dakle nije prejudicirao da se radi o geografskom (ili samo geografskom) djelu.

Autor: **Petar Matković**

Ime djela: **Statistika austrijske carevine za viša učilišta**

Godina objave: **1866a.**

Broj stranica: 404

Namjena djela: udžbenik (za viša učilišta, gimnazije i realke); s obzirom na opseg, »moći će se (knjiga, op. a.) takodjer koristno rabiti na pravoslavnoj akademiji« (iz predgovora)

Prostorni obuhvat: Austro-Ugarska

Izvori i metode prikupljanja građe: navodi desetak statističkih djela na njemačkom (»najnovija i najpouzdanija dēla ove struke«); rabio je i službena izvješća bečkoga statističkog ureda (predgovor)

Glavna poglavlja i broj stranica: Uvod (o statistici; 1–2), Historički razvoj austrijske carevine (3–18), Glavna moć (Zemlja /položaj, veličina, granice, politička razdioba, reljef, geološka građa, vode, klima, prirodni resursi/; 19–63), Pučanstvo (broj, dobna struktura, narodnosna struktura, vjerski sastav, zanimanja, vrste naselja, broj i udio vjenčanih, natalitet, mortalitet, prirast pučanstva; 64–116), Deržavna kultura (Fizična kultura /način iskorištavanja zemljišta, primarne djelatnostima prema regijama i proizvodima, rudarstvo po rudama/; 118–169), Teknička kultura (obrti, tvornice; 170–224), Tergovina (unutrašnja, vanjska, trgovinski proizvodi, brodarstvo, prometala i promet; 225–282), Duševna kultura (škole i druge obrazovne institucije prema vrstama, tiskarstvo, knjižarstvo, zdravstvo i zdravstveni zavodi; 283–335), Deržavno ustrojstvo (politički sustav i sustav vlasti, uprava, pravosuđe, vanjska politika, državno gospodarstvo; 336–399). Podjednako su obrađene sve teme.

Struktura poglavlja: nastoje se svugdje opširno prikazati osnovna obilježja i razmještaj pojave, tipovi (vrste), odnosno struktura pojave (npr. strukture stanovništva, vrste ruda, proizvoda), izdvojiti posebnosti i što je moguće prikazati s pomoću statističkih podataka

Dominantne teme: antropogeografske (stanovništvo, gospodarstvo i »kulture«); etnografski i topografski opisi u potpunosti izostaju

Način prezentacije podataka: tekst i mnoštvo tablica; nema karata

Dominantan način obrade građe: statistički, objektivan; tablično prikazivanje raznovrsnih podataka najzastupljenije je u poglavljima o stanovništvu, gospodarstvu i »kulturama«

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema ih. Narode uglavnom pobrojava te ističe njihovu rasprostranjenost.

»Furlani broje 416.725, te su ostanci keltsko-romanski pomešani sa Slovjeni, zauzimaju dio karnskih Alpah i onu ravnicu, što se pod njimi proteže na zapadu do Livence«. (78)

»Slovinci spadaju sasvim na carevinu austrijsku, broje 1,181.533 (po Kozleru 1,242.000) dušah ... Slovinci zauzimaju južni dio Koruške ... i Štajerske ... veći dio Gorice i Gradiške«... (84)

- *topografski opisi:* ne opisuje naselja. Kad opisuje »prebivališta« govori o broju naselja prema tipu (gradovi, trgovišta, sela) te iznosi skupne podatke o njihovoj veličini (tablica s brojem stanovnika nekih gradova).

»Najviše napučeni grad u austr. carevini je glavni i prestolni grad Beč, koji broji (god. 1857.) preko pola milijuna (516.000), a s okolicom do 650.000 dušah«... (98)

Opisi prirodnogeografskih elemenata sažeti su i objektivni, faktografski. Navode se najvažnija mjerljiva obilježja (smještaj, dimenzije, oblici i vrste); inventariziraju se najistaknutiji elementi.

»Južni pojas iztočnih Alpah prostire se od vrela Drave i Piave prema iztoku«. (33)

»Jezero sv. Ane u Erdelju je dva sata dugo, sdružuje se valjda s Oltom, saderžeje u sebi sumpora«... (54)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: dulje rečenice s obiljem podataka, nabranjima i faktografskim inventariziranjem; što god se moglo, prikazalo se tablično

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne uočavaju se utjecaji drugih domaćih autora. Može se pretpostaviti da postoji stanovit utjecaj stranih autora (barem što se metodologije iznošenja činjenica i stila pisanja tiče); objektivan je pa izravno ne iznosi svoje stavove.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: obilje statističkih podataka pridonosi boljem faktografskom poznavanju prostora

Učinak djela na poimanje geografije: zbog nedostatka uzročno-posljedičnih veza među činjenicama o prostoru, stječe se dojam da je geografija znanost koja se

bavi statističkim podacima, nabranjima i suhim činjenicama te za koju je potrebna razvijena sposobnost pamćenja činjenica, osobito numeričkih

Ocjena važnosti djela: jedan od prvih (geografsko-)statističkih pregleda o Austro-Ugarskoj

Dodatni dojmovi: s obzirom na sadržaj, čini se da je ova knjiga proširena verzija *Statističkog nacrtu trojedne kraljevine* iz 1864a. Matković niti ovdje nije preudici-
rao da se radi o geografskom (ili samo geografskom) djelu.

Autor: **Janko Tomić**

Ime djela: **Hrvatska to jest crtice iz zemljepisa Hrvatske...**

Godina objave: **1869.**

Broj stranica: 127

Namjena djela: udžbenik (»za hrvatsku mladež«)

Prostorni obuhvat: cijela Zemlja s pojačanim dijelom o hrvatskim krajevima i »susjednim jugoslavenskim zemljama« (današnja Hrvatska, BiH, Slovenija, Srbija, Crna Gora i Bugarska)

Izvori i metode prikupljanja grade: Zemljopisje u matematičkom obziru za porabu gimnazijalnih učionica u Hrvatskoj i Slavoniji 1850., Matkovićev katalog izložbe hrvatske i »statistika austrijske carevine«, njemačka knjiga dr. Otta Hübnera, knjiga Franje Bradaške Zemljopis za više gimnazije, Jukićeva Bosna, knjiga Mijata Stojanovića »običaji«, Eugena Kvaternika Istočno pitanje i Hrvati (predgovor)

Glavna poglavlja i broj stranica: Uvod (o nebu, nebeskim tijelima, kretanjima Zemlje, zvijezdama, Mjesecu i sl.; 1–8), Zemlja, diel svijeta (kopno, vode, zrak, živi svijet, dijelovi Zemlje, svijet; 8–29), Hrvatska (prema regijama – Hrvatska i Slavonija građanska i vojna, Dalmacija, Istra, Bosna, Hercegovina; 30–95), Dodatak (Crna Gora, Srbija, Bugarska, Kranjska, Gorička i Gradiška, Štajerska, Kranjska; 96–109), Povjestice iz prošlosti Hrvatah (110–125) i karta (2). Dakako, najveće je poglavlje o Hrvatskoj (polovica teksta).

Struktura poglavlja: promjenljiva; kod opisa hrvatskih krajeva (poglavlje 3) nastoji opisati zemljište (reljef), vode, zrak (klimu), stanovništvo, gospodarstvo (rudarstvo, obrti, trgovina), javnu nastavu, političku razdiobu, naselja (gradovi i županije)

Dominantne teme: zbog sažetosti ne dominiraju neke osobite teme, gdje gdje su opširniji etnografski opisi, dok su opisi prirodnogeografskih elemenata prostora vrlo šturi

Način prezentacije podataka: tekst i jedna karta na kraju (»Obraz Kraljevinah Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i susjednih jugoslavenskih zemaljah«); nema tablica

Dominantan način obrade grade: opisan i katkad subjektivan, najčešće kod opisa običaja. Rijetki statistički podatci odnose se uglavnom na stanovništvo; poziva se na popis 1857.

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:*

»U pravilu je najstariji, sposobni i od službe prosti čovjek domaćinom, a žena njegova domaćicom« (61)

»Narodni običaji kod katolikah gotovo su iztriebljeni, jer su svećenici one običaje, što ih drže za praznovjerje, ukinuli i izkorjenili, samo gdjekoji ostali su«... (88)

- *topografski opisi:*

»Od vrela Lonje proteže se pogorje kalničko sa zubatimi vrhunci, a najviša mu je glavica 'Kalnik' visok 1980« (32)

»Medju crkvami zagrebačkim odlikuje se još ljepotom svojom, crkva sv. Katarine i crkva sv. Marka« (55)

»Krasan je odavde vidik na siedu gou Vučku i na hrvatske kvarnerske otoke« (57)

»Prema sjeveru je na moru Trogir, sa stolnom crkvom, koja je najljepša u svojoj zemlji« (72)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke i dulje rečenice s obiljem činjenica, ponekad i opisa

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: izravno se ne uočava utjecaj drugih autora, iako se koristio brojnim izvorima; autor ne iznosi svoje stavove

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće, vrlo sažete, faktografske spoznaje o prostoru

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora i ljudi

Ocjena važnosti djela: važnost proizlazi iz činjenice da je to jedan od prvih gimnazijskih udžbenika iz geografije

Dodatni dojmovi: knjižica je džepnoga formata

Autor: Vjenceslav Zabož Mařik

Ime djela: Kratak sveobći zemljopis: za mladež narodnih ućionah

Godina objave: 1870. (drugo izdanje)

Broj stranica: 80

Namjena djela: udžbenik

Prostorni obuhvat: cijeli svijet

Izvori i metode prikupljanja građe: nema

Glavna poglavlja i broj stranica: Uvod (o matematićkom, prirodnom i politićkom zemljopisu; 5–15), Europa (opći pregled, politića podjela po državama; 16–67), Azija (67–72), Afrika (72–74), Amerika (74–78), Australija (78–80). Najdetaljnije je obrađena Europa (opisi država i krajeva po regijama (Zemlje alpinske, kraške, sudetske, karpatske). Dakako, najviše je stranica posvećeno Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (s unutrašnjom podjelom, na pukovnije, ųupanije – kratki opisi) (36–46). Ostali kontinenti vrlo su saųeto prikazani (na par stanica) – izdvojene su neke države i gradovi. Opširniji su opisi gradova.

Struktura poglavlja: kod izdvojenih država: reljef, granice, rijeke, jezera, stanovništvo, gospodarstvo (rudarstvo, obrti), uprava, veća naselja (kod znaćajnijih europskih država donosi i povijesne podatke)

Dominantne teme: zbog saųetosti ne dominiraju neke osobite teme

Naćin prezentacije podataka: samo tekst; nema tablica ni karata.

Dominantan naćin obrade građe: opisno, razmjerno objektivno, faktografski. Brojćani se podaci koriste za okviran broj stanovnika regija i gradova (ne piše izvor).

Primjeri obrade sadržaja podloųnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema ih; stanovništvo obrađuje na vrlo egzaktan, ųturi naćin

»Stanovnikah, od kojih su 3/5 Njemacah i 2/5 Talijanah, ima u Tirolskoj ukupno 878.000. Talijani stanuju u juųnoj, a Niemci u sjevernoj ćesti zemlje. Svi su rimokatoliki«. (33)

- *topografski opisi:* rijetki su; naselja su obrađuju saųeto, leksikonski

»Tridenat (Trient) je grad u juųnoj Tirolskoj sa znatnom trgovinom. Ovdje se je od god. 1545. tja do godine 1563. drųao crkveni sabor«. (33)

»Na hrv. Krašu ima mnogo potokah, koji se gube pod zemljom. Najviše ovih potokah nalazi se zapadno od Kapele, te se valjda izlivaju svi u jadransko more«. (37)

»Rieka, sa 15.000 stanov. leži na jadranskom moru, te je vrlo znamenita sa svoga brodarstva i trgovine«. (40)

»Brodi, grad blizu ruske medje, ima 23.000 žiteljih, koji su većinom Židovi«. (53)

Povezanost činjenica: rijetka (gotovo nikakva)

Stil pisanja: kratke rečenice; sažete, »suhe« činjenice

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne uočavaju se, autor je objektivan

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće, vrlo sažete, faktografske spoznaje o prostoru

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora i ljudi i zahtjeva dobru sposobnost pamćenja činjenica

Ocjena važnosti djela: jedan od prvih udžbenika iz geografije

Dodatni dojmovi: knjižica je džepnoga formata

Autor: **Petar Matković**

Ime djela: **Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih**

Godina objave: **1873a.**

Broj stranica: 160

Namjena djela: opći geografski pregled (*Spomenica za svjetsku izložbu u Beču 1873.*)

Prostorni obuhvat: Hrvatska i Slavonija (današnja Hrvatska bez primorskoga dijela)

Izvori i metode prikupljanja građe: nema poimence, ali napominje da je dobio službene podatke od tijela vlasti

Glavna poglavlja i broj stranica: Prirodni odnošaji zemlje (1–31), Žiteljski odnošaji (32–49), Fizična kultura (50–87), Obrtni odnošaji (88–102), Trgovina i promet (103–121), Umna kultura (122–135), Socijalni odnošaji (135–142), Politički odnošaji (143–160). Najdetajnije su obrađena prirodna obilježja i primarne djelatnosti (fizična kultura).

Struktura poglavlja: prirodna obilježja obrađena su prema većim regijama (npr. Alpiniski ogranci, Rieke oplavine Jadranske), stanovništvo prema glavnim pokazateljima (npr. gustoća, zvanje i zanimanje), druga poglavlja su razrađena po vrstama pojave (ratarstvo, vinogradarstvo, rudarstvo, obrti, riječno brodarstvo, ceste, že-

ljeznica, pučke škole, srednje škole, znanstvene zbirke, muzeji, arhivi, uprava /prema teritorijalnim jedinicama/)

Dominantne teme: antropogeografske; nema etnografskih ni povijesnih sadržaja

Način prezentacije podataka: tekst i mnoštvo tablica; karta nedostaje, ali »kratkoća vremena nije dala na takovo poduzeće ni pomisliti« (predgovor)

Dominantan način obrade građe: statistički, objektivni; tablično prikazivanje raznovrsnih podataka najzastupljenije je u poglavljima o stanovništvu, gospodarstvu i »kulturama«

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema. U poglavlju Narodnosti ističe: »Žitelji u Hrvatskoj, Slavoniji i dotičnoj Krajini po narodnosti su malo se sami Hrvati i Srbi, koji obsižu preko 96 postotaka od ukupnoga pučanstva« (41). Pobrojava potom i ostale narode te ističe njihovu rasprostranjenost.

»Magjara žive ponajviše u Slavoniji, navlastito u županiji sremskoj (6.84%), imenito pomiešani koje s Njemci koje sa Srbi«... (45)

- *topografski opisi:* ne opisuje naselja. Opisi prirodnogeografskih elemenata prostora vrlo su šturi i lišeni subjektivnoga doživljaja; navode se najvažnija mjerljiva obilježja (smještaj, dimenzije, oblici i vrste); inventariziraju se najistaknutiji elementi.

»Zagrebačka gora, koja se između Krapine i Lonje od glavnoga razvodja odjeluje, proteže se k Savi i kraj Suseda se na ušću Krapine u Savu prema obojima riekama spušta« (6)

»Mrežnica provaljuje iz špilje kraj istoimena sel Slunju na zapadu, teče na sjever, podobna je Dobri, kojom malo ne uzporedno prema Karlovcu teče, a združuje se Koranom ne daleko njezina ušća« (21)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke ili dulje rečenice s obiljem podataka, nabrajanjima i faktografskim inventariziranjem

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne uočavaju se utjecaji drugih domaćih autora. Može se pretpostaviti da postoji stanoviti utjecaj stranih autora (barem što se metodologije iznošenja činjenica i stila pisanja tiče). Objektivni je pa izravno ne iznosi svoje stavove.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: obilje informacija stvara podlogu za dobro poznavanje prostora

Učinak djela na poimanje geografije: zbog nedostatka uzročno-posljedičnih veza među prezentiranim činjenicama o prostoru stječe se dojam da je geografija

znanost koja se bavi statističkim podacima, nabrajanjima i suhim činjenicama, te da je za vladanje njome potrebno izuzetno pamćenje

Ocjena važnosti djela: obilje podataka o Hrvatskoj i Slavoniji pomaže objektivnom spoznavanju toga prostora; djelo je važnije za razvoj statistike nego geografije

Dodatni dojmovi: djelo je napisano u vrlo kratkom vremenu: »Što se dalo za vrieme od tri i po mjeseca učiniti, nijesam propustio uz sve poteškoće skupljanja gradje iz službenih i privatnih izvora«. (predgovor). Sadržajno i strukturno slično je njegovom *Statističkom nacrtu trojedne kraljevine* iz 1864a.

Autor: **Petar Matković**

Ime djela: **Geografsko-statistički nacrt Austrijsko-ugarske monarhije**

Godina objave: **1874.**

Broj stranica: 197

Namjena djela: udžbenik (za IV. razred malih realki i gimnazija)

Prostorni obuhvat: Austro-Ugarska

Izvori i metode prikupljanja grade: Steinhauserova knjiga *Geographie von Oesterreich-Ungarn*

Glavna poglavlja i broj stranica: Obćeniti dio (Prirodni odnošaji (5–31), Žiteljstvo (32–38), Fizična kultura (39–46), Industrija i obrt (47–54), Trgovina i promet (54–59), Duševna kultura (60–64), Državno ustrojstvo (64–70)), Posebni dio (Zemlje austrijske državne polovice (Dolnja Austrija, Gornja Austrija, Salcburžka, Štajerska, Koruška, Kranjska, Primorje, Tirol s Vorarlbergom, Česka Moravska, Slezka, Galicija, Bukovina, Dalmacija; 71–151), Kraljevine i zemlje ugarske krune (Ugarska, Erdelj, Hrvatska i Slavonija; 152–188), Izpravici i Sadržaj. Oko 40% knjige posvećeno je austrijskim zemljama, 35% općem dijelu.

Struktura poglavlja: najprije iznosi opći pregled za cijelu Austro-Ugarsku, a potom na isti način obrađuje njezine upravne dijelove. Velika poglavlja (regije) obrađuje na sljedeći način: opis zemlje (granice, položaj), reljef (gore i nizine), vode (rijeke, jezera, vrela), klima, stanovništvo (po narodnosti, vjeri), naseljenost (»prebivališta«), gospodarstvo (rudarstvo, stočarstvo, obrti, trgovina, škole i zavodi), ustav i uprava i topografija važnijih naselja

Dominantne teme: antropogeografske

Način prezentacije podataka: tekst, nekoliko tablica na početku (površina i broj stanovnika po zemljama); nema karte

Dominantan način obrade građe: opisni, objektivni; statistički podaci predočuju broj stanovnika, površinu, visine gora, duljinu stanovništva, strukture stanovništva i gospodarstva i sl., ali nisu izdvojeni u tablicama (samo rijetko)

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema ih. Stanovništvo opisuje šturo, navodeći narode koji ondje žive po principu: narod, broj ili udio, razmjestaj unutar regije. Iznosi i vjerski sastav stanovništva.

- *topografski opisi:* rijetko opisuje morfologiju gradova; usredotočuje se na smještaj, položaj, veličinu, značaj grada, pri čemu je uglavnom objektivn. Često ih nabraja s osnovnim podatcima.

»Prag ... Na kamenom mostu urešenu kipovi u dva reda, stoji kip sv. Ivana Nep., na kojemu hodočasti nebrojen narod« (115)

»Znojmo (Znaim, 10.000 st.), znatno tržište, drži velike sajmove, ima stari grad i goji vinogradarstvo« (123)

»U brježuljkastom predjelu u savskoj položini leži Djakovo (3300 st.), trgovište sa stolicom stare bosanske biskupije, ima prekrasnu stolnu crkvu, gradjevni spomenik prvoga reda, bogoslovno učilište i konvikt za bosanske redovnike« (191)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke ili dulje rečenice bez pretjerane uporabe atributa; ima i nabranjanja

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne uočavaju se utjecaji drugih domaćih autora. Može se pretpostaviti da postoji stanoviti utjecaj stranih autora (barem što se metodologije iznošenja činjenica i stila pisanja tiče). Objektivn je pa izravno ne iznosi svoje stavove.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće, sažete, faktografske spoznaje o prostoru, odnosno dobar temelj za daljnje upoznavanje prostora

Učinak djela na poimanje geografije: geografija je znanost koja se bavi statističkim podacima, nabranjanjima i suhim činjenicama, te da je za vladanje njome potrebno izuzetno pamćenje

Ocjena važnosti djela: obilje podataka pomaže objektivnom spoznavanju Austro-Ugarske; djelo je važno za razvoj statistike i geografije

Dodatni dojmovi: nema

Autor: Vjekoslav Klaić

Ime djela: Zemljopis monarkije Austro-ugarske za pučke, građanske i više djevojačke učione

Godina objave: 1875a.

Broj stranica: 72

Namjena djela: udžbenik

Prostorni obuhvat: Austro-Ugarska

Izvori i metode prikupljanja građe: Oesterreichische Vaterlandskunde (1875) Em. Hannaka, Das Kaiserthum Oesterreich (1873) V. F. Kluna, Geografsko-statistički nacrt Austrijsko-ugarske monarhije (1874) P. Matkovića (predgovor)

Glavna poglavlja i broj stranica: Obćeniti dio (Prirodni odnošaji, Žiteljstvo, Fizična kultura, Pomagala fizičnoj kulturi, Duševna kultura, Državno ustrojstvo; 5–19), Posebni dio (Zemlje austrijske /pripadaju joj: Donja Austrija, Gornja Austrija, Solnogradska, Štajerska, Koruška, Kranjska, Tirolska s Vorarlbergom, Primorje, Dalmacija, Češka, Moravska, Šleska, Galicija Bukovina; 20–55/, Zemlje krune ugarske /Ugarska, Erdelj, Hrvatska i Slavonija; 56–72/). Najopširnije su opisane austrijske zemlje (polovica teksta).

Struktura poglavlja: u općem dijelu kratko su opisani najveći prirodno-geografski oblici (planine, rijeke, mora, vode na kopnu, klima), potom najvažniji podatci o stanovništvu, narodima, vjerskoj strukturi, urbanom sustavu, gospodarskim djelatnostima, prometnicama, obrazovnoj infrastrukturi, državnom ustrojstvu i upravi; u posebnom dijelu obrađuju se po regijama: prirodni odnosi (vrlo sažet prikaz glavnih prirodno-geografskih obilježja; reljef, vode, klima), unutrašnja politička podjela i zastupništvo, najvažnija naselja (uglavnom se naglašavaju najvažnije građevine i topografska obilježja) te se samo nabrajaju neka manja, gospodarstvo (»fizična kultura«; tvornice, obrti, rudarstvo, trgovina) i »duševna kultura« (obrazovne institucije)

Dominantne teme: kod obrade pojedinih regija (zapravo teritorijalno-političkih jedinica) nešto više pažnje poklanja antropogeografskim temama nego fizičkogeografskim (etnografski i povijesni sadržaji potpuno izostaju). Etnografski se sadržaji javljaju samo na početku u općem dijelu (navode se narodi i gdje žive s bročanim podacima).

Način prezentacije podataka: prevladava tekst, ali u općem dijelu ima nekoliko tablica (unutrašnja teritorijalna podjela Austro-Ugarske: 1) s površinom, 2) s brojem stanovnika; 3) narodnosni sastav stanovništva) – ne navodi izvor ni popis); nema karata

Dominantan način obrade građe: opisan, ali bez subjektivnih opisa; statistički podatci brojniji su kod opisa reljefa (visine vrhova), većina spomenutih gradova u zagradi ima broj stanovnika, kvantificirani su i sadržaji iz »fizične i duhovne kulture« (npr. količina ruda, duljina cesta, proizvodnja pojedinih proizvoda, broj učionica i škola, broj djece koja pohađa nastavu). Na početku obrade svake regije izneseni su podatci o površini, broju stanovnika, narodnosnom sastavu (u %), gustoći naseljenosti (ne u tablici).

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema

- *topografski opisi:* vrlo šturi, bez subjektivnih opisa – »Zemlja dalmatinska neobiluje vodom. Rieka imade malo, i te su većinom kratkoga toka. Znatnije su rieke:«... (38) – »Od svekolike plodovite zemlje obsižu šume 32%, pašnjaci, livade i vrtovi 18%, a oranice preko 47%«.

Povezanost činjenica: rijetka (gotovo nikakva)

Stil pisanja: kratke, sažete rečenice s mnoštvom informacija, gotovo bez atributa

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne očituje se ni jedno ni drugo

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće, vrlo sažete, faktografske spoznaje o prostoru

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora i zahtjeva dobru sposobnost pamćenja činjenica

Ocjena važnosti djela: udžbenik se ne ističe u odnosu na druge slične udžbenike

Dodatni dojmovi: nema

Autor: **Vjekoslav Klaić**

Ime djela: **Kratak sveobći zemljopis**

Godina objave: **1875b.**

Broj stranica: 87

Namjena djela: opći geografski pregled

Prostorni obuhvat: cijeli svijet

Izvori i metode prikupljanja građe: nema

Glavna poglavlja i broj stranica: Matematički zemljopis (o nebeskom svodu točkama na Zemlji, vrstama zvijezda, Sunčanom sustavu, gibanjima Zemlje; 5–17),

Prirodni zemljopis (raspored kopna i mora, kontinenti, otoci, oceani, vertikalna raščlanjenost, tj. osnovni mega reljefni oblici na Zemlji po kontinentima, najveća jezera i rijeke po kontinentima, klima; 18–60), Politički zemljopis (61–63; Europa /po državama; 64–72/, Azija /73–76/, Afrika /77–79/, Amerika /80–83/, Australija /84/, Prilozi /85–87/). Izvaneuropski kontinenti obrađeni su po regijama s ponekim izdvojenim državama. Dvije trećine teksta posvećeno je Prirodnom zemljopisu.

Struktura poglavlja: prirodnogeografski oblici obrađeni su tako da se izdvaja smještaj, dimenzije, vrste i manji oblici; države u političkom zemljopisu obrađene su po modelu: veličina, žiteljstvo, narodi, važniji gradovi

Dominantne teme: prirodnogeografske

Način prezentacije podataka: prevladava tekst, ali ima i manji broj tablica (npr. najveće rijeke prema duljini, i veličini porječja, visina vječnoga snijega kod najvećih planinskih sustava i lanaca); nema karte

Dominantan način obrade građe: opisan, objektivan, ali se u dijelu s državama pojavljuje golema količina brojčanih podataka za površinu zemlje, broj i gustoću stanovništva, stanovništvo većih gradova

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* inače nema; samo se iznose etnografska obilježja velikih rasnih skupina (»Mongolsko pleme ima jake jagodičnice, malene, crne, duboko ležeće oči, mast mu je maslinkasta, kosa debela i crna«. /61/)

- *topografski opisi:* vrlo šturi, bez subjektivnih opisa – »Španjolska uzvisita ravnica, usred pyrenejskoga poluotoka, dopiruća od najsjevernijih španjolskih gora sve do Sierra Morene«. (28)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke, sažete rečenice s mnoštvom informacija, bez atributa

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne očituje se ni jedno ni drugo

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće, vrlo sažete, faktografske spoznaje o prostoru; često je nabranjanje

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora i zahtjeva dobru sposobnost pamćenja činjenica

Ocjena važnosti djela: pregled se ne ističe u odnosu na druge slične preglede

Dodatni dojmovi: pregled bi mogao biti i udžbenik, premda to nigdje ne piše

Autor: **Vjekoslav Klaić**

Ime djela: **Prirodni zemljopis Hrvatske**

Godina objave: **1878a.**

Broj stranica: 404

Namjena djela: geografski pregled »koji bi bio svakomu Hrvatu priručnom knjigom« (XI) prirodnogeografskih obilježja Hrvatske (priručnika). Kad tumači motivaciju za pisanje knjige, Klaić ističe i sljedeće: »...o zemljopisu naše domovine imade doduše dosta liepih monografija i strukovnih razpravâ, ali u svojoj našoj literaturi nema upravo sistematične geografije ... Sve, što je napisano vrlo je kratko i sbijeno te s toga za čitanje neshodno« (XI). Navodi i da su dotad izašle knjige o Hrvatskoj »suhoparne ... prepune praznih imena i dosadnih brojeva« te da »u nas Hrvata neima dosele nijedne liepe i podpune geografije, koja bi shvatljivim načinom i zgodnim slogom predočivala ljepotu i obilje hrvatske zemlje« (I)

Prostorni obuhvat: Dalmacija, Hrvatska i Slavonija (današnja Hrvatska)

Izvori i metode prikupljanja građe: kompilacija dotad objavljenih knjiga i radova (u časopisima *Vienac*, *Književnik*) te samostalno terensko istraživanje

Glavna poglavlja i broj stranica: Uvod (Kako se je upoznavala zemlja Hrvatska?; 1–17), 1) Položaj, veličina i sastavine kraljevine Hrvatske (o obliku, granicama, krajnjim točkama, površini, unutarnjoj podjeli, broju stanovnika; 18–23), 2) Horizontalno ustrojstvo (o poluotocima, zaljevima, otocima, kanalima s opisima; 24–48), 3) Slika hrvatskog tla (opći pregled i regionalna podjela reljefa; 48–49), Visočine i gore – Alpinski ogranci (50–97), Gorje balkanskog poluotoka (98–170), Pećine i špilje u Hrvatskoj (171–185), Nizine (186–193), 4) Vulkani i zemljotresi (194–211), 5) Geognostički pregled hrvatske zemlje (212–231), 6) O vodah (Vrela (232–238), Rieke (240–276), Prekopi (kanali; 277–279), Ribnjaci, bare i blata (280–293), Jezera (294–308), More (209–329), 7) Zrak i podnebjje (330–360), 8) Bilje u Hrvatskoj (361–377), 9) Životinje u Hrvatskoj (378–397), Popis slika, Popis imena. Očekivano, najopširnije je poglavlje o gorju balkanskoga poluotoka, u kojem se detaljno opisuju: Jugozapadna ili liburnijska visočina, Južna visočina hrvatska i Dalmatinska visočina.

Struktura poglavlja: promjenljiva; u temeljnom dijelu o reljefu (50–170) svaku regiju nastoji obraditi na sljedeći način: položaj, veličina, granice, karakter gorja, podjela na manje reljefne jedinice (orografski opis smještaja, duljine i visine i geognostički sastav), doline i kotline, sedla, klanci, rijeke i jezera, rjeđe i podneblje, biljni i životinjski svijet te prometnice. U drugim poglavljima (npr. kad opisuje pećine, špilje, nizine, vulkane i potrese, geološku starost, postanak stijena i rude, vode na kopnu, moru) Klaić daje opći pregled prirodnih obilježja kraja, govori o vrstama i karakteristikama pojedinih reljefnih i hidrografskih oblika, izdvaja poznate primjere i opisuje

ih. O poglavlju o Jadranskom moru opisuje njegova najvažnija svojstva i gibanja, temperaturi i vjetrovima. U poglavlju o klimi govori o najvažnijim klimatskim elementima i tablično prikazuje temperaturu zraka, količinu padalina, tlak zraka, vjetrove te iznosi regionalnu podjelu Hrvatske s obzirom na klimu. Vegetacijski pokrov i životinjski svijet obrađuje tako da nakon osnovnih općih spoznaje o flori i fauni izdvaja hrvatske florne pojaseve i kulturne biljke te statistiku hrvatske faune (prema S. Brusini). Klaić je uveo potpoglavlja »Opisi« u kojima prenosi putopisne tekstove drugih autora i svoje (npr. Otok Lokrum od F. Račkoga; Ličko polje po D. Hircu i S. Paveliću; Ulazak na Klek i Plešivicu od J. Torbara; Put preko Velebita od D. Hirca; Zlatne rude u Slavoniji od Gj. Pilara), u kojima autori iznose mnoga svoja zapažanja i dojmove tijekom boravka (i dolaska) u nekom mjestu, čime je oplemenio nešto stroži, »znanstveniji« stil opisivanja u drugim dijelovima knjige. Ti su opisi zauzeli bitno mjesto u knjizi (ukupno 42% teksta).

Dominantne teme: prirodnogeografske

Način prezentacije podataka: 42 ilustracije, više tablica (npr. podjela na pokrajine s površinom i brojem stanovnika; koordinate nekih poznatijih naselja; površina i duljina obale nekih otoka; neke planine i vrhovi; posjećenost toplica; vodostaj rijeka; protok rijeka; visina slapova; tlak zraka) i fizička karta

Dominantan način obrade građe: objektivan, opisan i nezatrpan statističkim podatcima, premda bogat činjenicama u dijelu glavnoga teksta. Premda Klaić iznosi i brojčane podatke, katkada u tablicama, najčešće ih koristi kao dodatno pojašnjenje, ne kao krajnji cilj svoje izjave. Tako da unatoč egzaktnosti koju potkrepljuje znatnom količinom brojaka, tekst u načelu nije opterećen statistikom. Subjektivni dojmovi isprepleteni objektivnim činjenicama česti su u »Opisima«.

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema u glavnom tekstu

U »Opisima«: »Žitelji požeškoga polja čisti su Hrvati, kriepki i marljivi« (69)

»Kako Brač rodi obilno vinom, a ponešto i drugim prirodninami, to je Bračanin i prometan čovjek, te trguje po moru« (46)

»Ličani su jaki i krupni ljudi i govore čistim hrvatskim jezikom ... Ličani su od mladosti privikli oružju, lov jim je mio, a veoma rado idu u serežane« (112)

- *topografski opisi:* rijetki u glavnom tekstu:

»Makar da se južna visočina hvata visočine liburnijske kod Senja i kod Bitoraja, te se čini, kano da su obje visočine samo pojedine česti jednoga pogorja«... (113)

»Dolina je Zrmanje u Lici dugoljasta, duboka i kamenita kotlina, ali divno-romantičnoga položaja« (258)

U »Opisima«: »Nespominjući svih ljepota, što jih zagrebačka gora pruža, nabrojiti ćemo samo neke ljepše prediele u najbližoj okolici grada Zagreba« (91)

»Kad si sašao na našu hrvatsku Rieku, naći ćeš u okolišu njezinu liepih mjesta i prediela na svakoj strani« (107)

»Nabrojena su jezera sva liepa i zanimiva, nu najveličanstvenije je jezero Kozjak« (302)

Povezanost činjenica: srednja

Stil pisanja: dulje, ali objektivne rečenice. Njihov je slijed jasan i logičan pa čitatelj lako prati tekst. U »Opisima« dulje, subjektivne rečenice.

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: utjecaj drugih autora uočljiv je samo u činjenici da se Klaić služio brojnim izvorima, što znači da je prenosio podatke. Međutim nije uočen vanjski utjecaj na njegov tekst (doduše, njegovi stavovi su direktno prezentirani samo u predgovoru i uvodu, gdje se kritički osvrće na dosadašnje izvore, tako i na Matkovićevu *Hrvatsku i Slavoniju...* (15). Osim toga, kako je u predgovoru naglasio, cilj mu je bio sastaviti »obsežniju fizikalnu ili prirodnu geografiju, a etnografiju, statistiku i topografsko-historijski zemljopis (u kojima je eventualno mogao iznijeti nekakav izraženiji stav, op.a.) ostavih boljemu vremenu, ili vještijemu radniku od mene« (XI).

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: iznesene su iscrpne, egzaktno i utemeljene činjenice o prirodnim obilježjima prostora pa je učinak knjige zasigurno velik – detaljno upoznavanje prostora

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora. Na temelju sličnosti i razlika glavnih obilježja prirodnih elemenata, moguće je izdvojiti prirodne regije. Da bi se dobio uvid u prirodnu geografiju prostora nužno se moraju poznavati i činjenice iz drugih srodnih prirodnih znanosti. U tom su smislu zanimljivi putopisi.

Ocjena važnosti djela: prvo iscrpno djelo o prirodnogeografskim oblicima u Hrvatskoj i njihovim obilježjima

Dodatni dojmovi: odvajanjem putopisnih opisa od činjeničnog dijela knjige Klaić je izbjegnulo preveliku subjektivnost cijeloga teksta, odnosno zadržao je znanstveni diskurs u glavnom dijelu, ali ga je potkrijepio zapažanjima drugih autora (kako u predgovoru priznaje, jer je sam malo putovao po Hrvatskoj pa ju nije mogao opisivati iz prve ruke) i tako krutim činjenicama dao malo »slobodniji« stil. Čini se da je to bila dobra ideja jer knjiga i danas ima trajnu vrijednost.

Autor: Vjekoslav Klaić

Ime djela: Zemljopis/Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati

Godina objave: 1880–83. (tri knjige)

Broj stranica: I. knjiga 191; II. knjiga 264; III. knjiga 218

Namjena djela: opći geografsko-povijesni pregled (priručnik)

Prostorni obuhvat: Hrvatska, Slavonija, Vojna krajina, Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina te hrvatska naselja u Ugarskoj, Austriji, Moravskoj i Italiji (današnja Hrvatska, BiH i područja rane hrvatske dijaspore u Europi)

Izvori i metode prikupljanja građe: u tekstu se navodi popis stanovništva iz 1880.

Glavna poglavlja i broj stranica: Uvod (zemlje u kojima žive Hrvati, imena zemalja, Jadransko more, stanovnici prema narodnosti, jeziku i vjeri; I. 5–16), 1) Hrvatska i Slavonija (I. 16–191; Hrvatska (41–146), Slavonija (147–191)); 2) Dalmacija (II. 5–264); 3) Istra (III. 5–100), 4) Bosna i Hercegovina (III. 101–177), 5) Hrvatske naselbine (III. 178–218). Najveći dio teksta posvećen je Dalmaciji (vjerojatno stoga što je dotad objavljen veći broj izvora o Dalmaciji nego o drugim dijelovima Hrvatske, ponajmanje o Slavoniji, o čemu piše u predgovoru *Prirodnog zemljopisa Hrvatske*; XII); oko 40% ukupnoga broja stranica.

Struktura poglavlja: velika poglavlja (regije) obrađuje na sljedeći način: opis zemlje (granice, položaj), reljef (gore i nizine), vode (rijeka, jezera, vrela), klima, stanovništvo (po narodnosti, vjeri), naseljenost (prema tipu naselja), gospodarstvo (rudarstvo, stočarstvo, obrti, trgovina, škole i zavodi), ustav i uprava i važnija naselja (po županijama i kotarevima). Najviše se bavi opisima naselja (npr. kod Dalmacije 93% knjige su opisi naselja i otoka; kod Istre 80% teksta su opisi naselja). Za veća naselja sitnijim fontom slova donosi i kratki povijesni razvoj.

Dominantne teme: antropogeografske i povijesne, rjeđe etnografske; prirodno-geografski opisi svedeni su na desetak (i manje) uvodnih stranica (Opis zemlje)

Način prezentacije podataka: tekst; nema tablica ni karata

Dominantan način obrade građe: uglavnom opisan, objektivan. Brojčani se podatci javljaju u tekstu i to za: visine vrhova, duljine rijeka, površinu regije, broj stanovnika, broj i udio narodnosti, količinu neke rude, robe, stoke i sl. (gospodarstvo), broj škola, učitelja, učenika, podatci o prometu i prometnicama, trgovini i sl. Ipak, tekst nije opterećen brojkama, »probavljiv« je i čitljiv.

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* kada se opisuju narodi i stanovnici, ne rabe se dugi etnografski opisi (ako se uopće rabe), nego se govori o broju i razmještaju stanovnika

(naroda) unutar regije. Iako to nije navedeno, budući da su neki sporadični etnografski opisi naroda ispisani manjim fontom i drukčijim stilom pisanja, može se pretpostaviti da su ti opisi preuzeti iz nekoga drugog izvora.

»Bošnjake i Hercegovce nadarila je majka priroda obilno svakim darom. Jesu to krepki i krasni ljudi. Mužkarci su obično veliki, visoki 1.7 m i više; a žene su ovisoke, jaka uzrasta i veoma rano razvite. Imaju većinom sive oči, smeđju kosu, koja prelazi češće u plavu boju, a redje u crnu, Koža je na tijelu više smeđjasta« (III. 109)

»Sarajlije liepa su uzrasta, jaka stasa i obla, pravilna lica. Premda su svi žitelji jednoga plemena, ipak se opaža velika razlika medju muhamedovci i kršćani. Dočim su prvi prionuli sasvim uz orijentalni život i običaje, ostadoše drugi vjerni običajem pradjedova svojih« (III. 119)

»*Drežnica* ... Žitelji su veoma divlji, ter riedko koji bio je za celoga života svoga ma korak samo iz svoga sela« (III. 169)

- *topografski opisi*:

»Zlatar, liepo i čisto mjesto na južnom podnožju Ivančice, u plodnoj ravnici«... (I. 91)

»Kuće u Zadru sve su od kamena, krupne i starinske, ali se ne odlikuju osobito umjetnom gradjom« (II. 21)

»Nin je danas zanemareno, a radi okolišnjih močvara i nezdravo mjesto. Samo mnogobrojne ruševine i poluporušeni zidovi svjedoče nekadanju slavu njegovu« (II. 35)

»Sâm grad Trogir veoma je malen, te se može za četvrt sata lahko obaći ... Ulice u Trogiru zahne su i pune zavoja, a kuće stare i nepravilne. Maleni glavni trg priliči gotovo groblju, tako je pust« (II. 104–105)

Povezanost činjenica: srednja

Stil pisanja: dulje, ali objektivne rečenice (osim u etnografskim opisima naroda i stanovnika). Njihov je slijed logičan pa čitatelj lako prati tekst.

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: nije uočljiv utjecaj drugih autora. Nisu primijećeni izraziti autorovi politički stavovi, osim u dijelu o narodnosnom sastavu (po njemu su gotovo svi žitelji Hrvatske Hrvati /a ostali su Talijani, Slovenci, Mađari, Nijemci, Osmanlije i dr.; I. 9/). Prema njemu je Bosna i Hercegovina »najčišća zemlja hrvatska« (I. 9). Srbe kao narod ne spominje. O stanovnicima BiH govori: »Žitelji Bosne i Hercegovine, izuzev nešto malo drugih plemena, sami su *Hrvati (Srbi)*, te je upravo Bosna s Hercegovinom najčišća hrvatska (srbska) zemlja« (III. 109). O tim njegovim pogledima na hrvatsko-srpske nacionalne odnose (negiranje Srba, tj. njihovo poistovjećivanje s Hrvatima), koji su bili različiti od ostalih autora, više u: Jelavich (1990) i Biondić (2000).

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: detaljne opisne antropogeografske i povijesne spoznaje o Hrvatskoj, koje su odličan temelj za daljnju spoznajnu nadgradnju

Učinak djela na poimanje geografije: geografija je znanost koja se bavi opisivanjem prostora i ljudi. Za bolje spoznavanje prostora važna je i njezina povijest.

Ocjena važnosti djela: važno je po tome što se u prijašnjim pregledima i udžbenicima nisu spominjali Hrvati izvan domovine, pa se u Hrvatskoj nije učilo da postoje moliški, gradišćanski i drugi Hrvati. Osobito je opširno obradio Dubrovnik i Dubrovački kotar, poglavito povijesni dio. Važnost djela jest i u tome što Klaić u njemu iznosi svoje poimanje hrvatsko-srpskih odnosa.

Dodatni dojmovi: knjižice su džepnoga formata. Djelo je konceptijski (s opširnim opisima naselja) i stilski (opisni karakter) vrlo slično Seljanovoj knjizi iz 1843., uz češću uporabu egzaktnih brojčanih podataka.

Autor: **Ivan Hoić**

Ime djela: **Zemljopis austrijsko-ugarske monarkije za građanske škole**

Godina objave: **1882.**

Broj stranica: 125

Namjena djela: udžbenik

Prostorni obuhvat: Austro-Ugarska

Izvori i metode prikupljanja građe: Lehrbuch der Geographie für Volks- und Bürgerschulen I. G. Rothaug Bosna (1882), V. Klaića, službeno izvješće o stanju Bosne, statistički časopis iz Beča

Glavna poglavlja i broj stranica: Opći dio (Prirodni odnošaji /reljef, vode, klima; 1–27/, Žiteljstvo /po narodnosti, vjeri; 28–31/, Materijalna kultura /resursi, vađenje ruda, ratarstvo, stočarstvo, industrija, trgovina, promet; 32–40/, Duševna kultura /crkvena i školska infrastruktura; 41–43/, Ustav /upravna podjela; 44–50/), Posebni dio (Zemlje zastupane u carevinskom vieću /Alpinske, Primorske, Sudetske, Karpat-ske zemlje; 51–83/, Zemlje krune ugarske /Kraljevina Hrvatska i Slavonija; 84–114/, Zaposjednute zemlje /Bosna i Hercegovina; 115–125/). Tekst je podjednako raspodijeljen po poglavljima; ipak, četvrtina teksta posvećena je hrvatskim krajevima.

Struktura poglavlja: poseban dio strukturiran je: prirodna obilježja (ponekad s izdvojenim većim gorjima), materijalna kultura (gospodarstvo, osobito trgovina, industrija i promet), duševna kultura, kratak povijesni razvoj regija, stanovništvo, narodi i običaji, opis naselja

Dominantne teme: antropogeografske; etnografski opisi svedeni su na minimum (kao i povijest)

Način prezentacije podataka: tekst, mani broj tablica, nema karata

Dominantan način obrade građe: opisan, objektivan (osim kod etnografskih i nekih topografskih opisa)

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* najprije govori o broju i razmještau naroda, a onda iznosi i subjektivne opise

»Česi su jedno od najdarovitijih slovjenjskih plemena. Njihovu nam snagu i životnost zasvjedočava neobična žilavost«... (76)

»Slovak je srednje veličine, liepa uzrasta, čvrstih mišica i jasne masti. Oko mu je vatreno, a kosa duga i nategnuta«. (87)

»Hrvat je bistra uma, brzo shvaća, tako da se moraš diviti priprostomu seljaku, koji nikada nije ni vidio škole, kako o svih stvarih zrelo sudi«... (98)

- *topografski opisi:*

»Karpati, glavno gorje iztočne Evrope, pružaju se poput golema prema jugozapadu otvorena luka od srednjega do doljnoga Dunava«. (15)

»Prag se odlikuje mnogimi prekrasnim crkvami i gradjevinami od mramora« (76)

Povezanost činjenica: srednja

Stil pisanja: dulje rečenice, vrlo jasne, lako čitljive s dosta atributa

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: Hoićevi stavovi najbolje se iščitavaju iz etnografskih opisa naroda i običaja. Izvjesno je da je naklonjen nekim narodima, dok drugima nije.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se raznovrsne spoznaje o prostoru kroz činjenice neopterećene brojevima, ali često utemeljene na subjektivnom dojmu autora, što daje povoda za oblikovanje raznih nepoželjnih stereotipnih shvaćanja (osobito kod etnografskih opisa)

Učinak djela na poimanje geografije: geografija je znanost koja se bavi topografskim i etnografskim opisivanjem Zemlje i njezinih stanovnika

Ocjena važnosti djela: to je jedan u nizu udžbenika pa nema neku veću važnost

Dodatni dojmovi: nema

U razdoblju od osnivanja sveučilišne Katedre za geografiju i postavljanja Matkovića na mjesto njezina prvoga profesora 1883. do kraja XIX. st., tj. do njegova umirovljenja 1898., hrvatska je geografija dobila još neka pregledna i udžbenička djela, poglavito iz pera mlađega kolege Ivana Hoića²⁶ (Klaić je tada svoj primarni interes usmjerio na povijest). Geografi se počinju baviti teorijskim i metodološkim pitanjima geografije (Hinko Hranilović), a povećava se i broj regionalnih studija (Dragutin Franić, Dragutin Hirc i dr.).

Autor: Petar Matković

Ime djela: Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta

Godina objave: 1883. (treće izdanje)

Broj stranica: 248

Namjena djela: udžbenik

Prostorni obuhvat: cijeli svijet

Izvori i metode prikupljanja građe: nema

Glavna poglavlja i broj stranica: Azija (1–48), Afrika (49–75), Europa (76–202), Amerika (203–237), Australija i Polinezija (238–248). Polovica knjige posvećena je Europi; nešto malo detaljnije obrađeni su hrvatski krajevi

Struktura poglavlja: općeniti dio (oblik, smještaj, veliki reljefni oblici, vode, klima, flora i fauna, stanovništvo, povijesni pregled geografskih osvajanja). Ista se struktura prenosi i kod daljnje obrade kontinenata po glavnim regijama i dalje po državama (u slučaju Europe, Azije i Amerika), gdje se opisuju najvažnija naselja.

Dominantne teme: podjednako i fizičkogeografske i antropogeografske, ali su raspršene po regijama i državama; etnografski opisi izostaju

Način prezentacije podataka: tekst; nema tablica ni karata

²⁶ Samoborac Ivan Hoić (1850–1921) bio je plodan autor geografskih i povijesnih udžbenika, ali je unatoč tome u općim pregledima razvoje geografije u Hrvatskoj često nepotrebno zanemarivan (spominje ga samo Magaš, 2006), osobito kada se zna da je napisao dotad najopsežnije djelo o europskim državama na hrvatskom jeziku. Uglavnom je pisao djela iz regionalne geografije, pogotovo o europskim zemljama. Svih 12 udžbenika za više pučke i srednje te djevojačke škole (više njih u ponovljenim i prerađenim izdanjima) učenici i nastavnici rado su koristili pa su doživjeli više izdanja. Među mladima su osobito bile popularne Hoićeve knjige iz serije *Slike iz obćega zemljopisa* (Jelavich, 1990: 166; Feletar, 2002: 603). Nakon gimnazije završio je bogosloviju u Innsbrucku te je dodatno studirao filozofiju na Sveučilištu u Beču, gdje je 1876. položio ispite za profesora. Boravio je i na sveučilištima u Leipzigu, Berlinu i Heidelbergu, gdje je obranio i doktorat iz filozofije. Radio je kao profesor na Zemaljskoj muškoj i ženskoj preparandiji (učiteljskoj školi) u Zagrebu, a od 1895. bio je ravnatelj ženske gimnazije u Zagrebu, gdje je proveo najveći dio svojega radnog vijeka (Feletar, 2002).

Dominantan način obrade građe: objektivan, opisan i brojučani (zaokruženi podatci o broju stanovnika gradova)

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* nema ih. U poglavlju Žiteljstvo (Azije): »Narodi kavkazkoga roda stanuju po prednjoj Indiji i prednjoj Aziji, Malajci po indijskom otočju i na Malaci, a mongolski narodi po ostaloj Aziji«. (17)

- *topografski opisi:* vrlo sažeti, leksikonskoga tipa, bogati informacijama

»Ganga ili Ganges, izvire u Himalaji, ulazi kraj Hurdvara u nizinu, koju južno-iztočnim smjerom protječe, raztače se u veliku 370 km široku gustom trskom zaraslu deltu«... (12)

»Barcelona (250.000 stan.), na moru, drugi grad Španije, znamenito tržište s lukom, sveučilište, središte obrtnosti platna (66 predionica pamuka), sukna, svile i dr«. (113)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke ili dulje rečenice, objektivne, informativne s nabranjima i faktografskim inventariziranjem

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne očituje se ni jedno ni drugo

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobiva se obilje općih, vrlo sažetih, faktografskih spoznaja o svijetu

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi inventariziranjem i opisanjem prostora

Ocjena važnosti djela: opsežniji udžbenik od drugih, vrlo iscrpan; konceptijski prati regionalnu podjelu

Dodatni dojmovi: osobito su zanimljiva poglavlja o povijesti geografskih osvajanja, koja su novost u pregledima

Autor: **Ivan Hoić**

Ime djela: **Zemljopis za sedmi razred viših djevojačkih škola**

Godina objave: **1886.**

Broj stranica: 118

Namjena djela: udžbenik

Prostorni obuhvat: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija (današnja Hrvatska) i opća geografija

Izvori i metode prikupljanja građe: nema

Glavna poglavlja i broj stranica: Obći zemljopis (Zemlja kao nebesko tijelo, Kopno, Voda, Zrak, Prirodne, Čovjek; 3–88), Obširniji zemljopis Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (69–118). Gotovo dvije trećine knjige posvećene su općoj geografiji.

Struktura poglavlja: nastoje se svugdje ukratko prikazati osnovna obilježja i razmještaj pojave, tipovi (vrste), odnosno struktura pojave (npr. strukture stanovništva, vrste ruda, proizvoda), nastoje se izdvojiti posebnosti; definirati pojavu

Dominantne teme: antropogeografske

Način prezentacije podataka: tekst, nema tablica; jedna tematska karta (morske struje), ima nekoliko crteža i dijagrama

Dominantan način obrade građe: opisan, objektivan; brojevi se podaci javljaju vrlo rijetko

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:* rijetki; narodi se obrađuju leksikonski kratko (»Talijana /oko 2.400/ ima u hrvatskom Primorju«. /92/)

»Hrvat je vesele ćudi, te voli osobito pjevanje i glasbu«. (93)

- *topografski opisi:* s mnogo činjenica

»Zagrebu je na zapadu selo Stenjevac, gdje je nova, ogromna i liepo uredjena bolnica za umobolne (zemaljska ludnica)«. (110)

»Gospić (2.185), liepo i osobito čisto mjesto na visokom ličkom polju, sjedište ličko-krbavske županije, gimnazija, viša djevojačka škola, sudbeni stol, itd«. (111)

Povezanost činjenica: rijetka

Stil pisanja: kratke ili dulje rečenice; nabranjanja kod mjestopisa

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: ne očituje se ni jedno ni drugo

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se opće spoznaje o prostoru bez zamornih statističkih podataka

Učinak djela na poimanje geografije: geografija se bavi opisivanjem prostora i ljudi

Ocjena važnosti djela: to je jedan od udžbenika u nizu pa nema neku veću važnost

Dodatni dojmovi: nema

Autor: **Ivan Hoić**

Ime djela: **Slike iz obćega zemljopisa**

Godina objave: **1888–1900.** (6 knjiga)

Broj stranica: I. knjiga (1888) 367, II. knjiga (1890) 331, III. knjiga (1892) 268, IV. knjiga (1894) 430, V. knjiga – I. dio (1898) 399, V. (VI) knjiga – II. dio (1900) 462

Namjena djela: opći geografsko-povijesni pregled »za hrvatsko občinstvo« (VII) (priručnik)

Prostorni obuhvat: veći dio Europe, bez Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Izvori i metode prikupljanja grade: Reclus-Ule: *La terre – die Erde*; Hann-Hochstetter-Pokorny: *Allg. Erdkunde*; Peschel: *Neue Probleme i Phys. Erdkunde*; Ratzel: *Die Erde i drugi strani autori* (I. VIII). U drugoj knjizi također navodi neke strane, ponajviše njemačke, knjige (II. VIII). U petoj knjizi (o Rusiji) navodi samo neka ruska, njemačka i francuska djela koja je rabio te putopis F. Račkoga (Petrograd, Moskva, Kijev). U posljednjoj knjizi navodi neke od korištenih bugarskih, srpskih i crnogorskih izvora.

Glavna poglavlja i broj stranica:

I. knjiga: Uvod u opći zemljopis – 24 poglavlja: što je geografija, grane i razvoj geografije (1–10), Zemlja kao zvijezda i položaj u svemiru (11–24), oblik i mjerenja Zemlje (25–35), gibanja Zemlje (36–45), Zemlja kao matematičko tijelo (koordinatna mreža) (46–54), Mjesec (55–63), vulkanizam i seizmizam (63–83), raspored mora i kopna (84–99), obale (100–114), otoci (115–126), nizine (127–142), viši reljefni oblici (143–169), vode (170–182), svojstva mora (183–195), gibanja mora (196–201), morske struje (212–219), morske mijene (220–239), voda na kopnu (240–258), rijeke (259–280), jezera (281–293), svojstva atmosfere (294–309), padaline (310–322), ledenjaci (323–332), vjetrovi (333–348), klima (349–360); jedna karta Zemljinih polutki. S obzirom na strukturu knjige, poglavlja su razmjerno ujednačena po broju stranica, pa se ne ističe neko značajnije poglavlje.

II. knjiga: Europa (opća obilježja – veličina, granice, smještaj, klima, stanovništvo – podrijetlo, narodi; 1–40), Francuska (41–147), Švicarska (148–195), Nizozemska (196–221), Belgija (222–244), Velika Britanija (245–328); četiri karte. Trećina teksta posvećena je Francuskoj.

III. knjiga: Skandinavski poluotok (Švedska i Norveška; 1–54), Danska (55–82), Njemačka (83–265); tri karte. Dvije trećine knjige posvećene su Njemačkoj. Nakon opisa općih obilježja slijedi obuhvatan opis topografije Njemačke (Mjestopis njemačkih država; 165–265) koji se zasniva na regionalnom principu (prema manjim teritorijalnim jedinicama – kraljevinama, kneževinama, vojvodinama).

IV. knjiga: Pirenejski poluotok (3–45) (Španjolska /46–104/, Portugal /105–123/), Apeninski poluotok (Italija; 124–280), Balkanski poluotok (281–294) (Grčka /295–353/, europska Turska /354–399/, Rumunjska /400–426/); tri karte. Najviše, trećina teksta posvećena je Italiji.

V. knjiga – I. dio: Rusija (povijest, položaj, granice, obala, reljef, stanovništvo, materijalni i duševna kultura, državno uređenje, crkva, vojništvo i staleži, naselja); jedna karta. U predgovoru prilično ushićeno ističe značaj Rusije, koja »nije samo europska velevlast nego ujedno i jedna od prvih svjetskih država«.

V. knjiga – II. dio: Bugarska (1–200), Srbija (201–382), Crna Gora (383–456); jedna karta. Gotovo polovica teksta posvećena je Bugarskoj.

Struktura poglavlja: Hoić iznosi glavnu strukturu opisa država: položaj prema drugim državama, horizontalna i vertikalna raščlamba, »antropogeografski i historijski momenat svake države, ističući imenito materijalnu i duševnu kulturu pojedinoga naroda«, topografija, tj. opširan opis pojedinih naselja (unatoč tome što kaže da se u tadašnjoj geografiji naglasak stavljao na prirodnu geografiju) (II. VII–VIII). Dakle, po gotovo istom modelu Hoić obrađuje države tako da najprije opisuje položaj, reljef, vode, obale (ako ih ima), klimu, stanovništvo (razvoj, narodi, antropološke i etnografske karakteristike stanovnika, strukture stanovništva), materijalnu kulturu (gospodarske djelatnosti), duševnu kulturu (crkve, školstvo, književnost i umjetnost), povijesni razvoj države, detaljni opisi naselja (ponekad s poviješću)

Dominantne teme: antropogeografske, etnografske i povijesne

Način prezentacije podataka: prevladava tekst, ali ima dosta ilustracija, manji broj karata i jednostavnih tablica

Dominantan način obrade građe: opisan, prilično subjektivan, osobito kod etnografskih sadržaja. Zaokružene brojke vrlo rijetko rabi i to najčešće za broj stanovnika (države, naselja), narode, vrhove, površinu, rijeke.

Primjeri obrade sadržaja podložnijih subjektivnoj interpretaciji:

- *etnografski opisi:*

»Poljaci (Mazuri, Krakovjaci itd.) ponajviše su srednje veličine, vitka stasa i liepa struka, čisti Slaveni. Odlikuju se lakim shvaćanjem, prirodjenim čuvstvom za sve što je liepo, i živim zanimanjem za estetske oblike, uljudnost i finoću. Poljaci su elegantni, ljubki i udvorni. Oni su Francuzi među Slavenima«. (V. – I. 109)

»Cigani ima rastresitih po cijeloj Rusiji ... Kakovi su svuda po svietu, takovi su i u Rusiji. Tu ih se je kušalo zakonima privezati o grudu zemlje, da se ne klatare, ali slaba korist od toga, ciganin ostaje ciganin«. (V. – I. 114)

»Cigani ... nečisti i u svakom pogledu niža rasa ljudi, prezirani od ostalih žitelja, što nam potvrđuju razne rečenice u bugarskom jeziku, kao n. pr.: laže kao Ciganin, daj Ciganinu kruha, da te prokune«... (V. – II. 50–51)

»U tamnom licu Bugara vidiš neku mirnoću, dobroćudnost, ali uzta to tihu sjetu. I žene imadu miran, iskren pogled; iskrenost i krotkost čitaš im na licu. One nemaju tako oštre i izrazite crte u licu kao mužkarci, srednjega su rasta, punih plećiju, a noge i ruke su im razmjerno malene. Mužkarci su uporeko ljepši od žena, koje se više iztiču svojom inteligencijom, nego ljepotom«. (V. – II. 35–36)

»Po temperamentu su Srbi većinom kolerici, oni se brzo uzrujavaju, a ne ohlade tako brzo. To je razlog toli čestim urotama i pobunama u srbskoj povjestnici«. (V. – II. 232)

- *topografski opisi:*

»Makar da se prirodne krasote italskoga poluotoka još milijim prikazuju pod bistrim i kristalnosjajnim tamošnjim nebom, ipak tek nebrotjeni povjestnički spominjaji i izvanredno obilje umjetnina podavaju poluotoku osebudni čar i sjaj, kakvomu nema traga ni u kojoj drugoj zemlji«. (VI. 125)

»Pored širine ulica i ogromnih prostorija trgova ne čine se sgrade, što ih obkoljuju, tako velike, kano u istinu što su, kad se bliže promatraju«. (V. – I. 259)

»Na sjevernoj strani slazi Balkan polagano prema Dunavu koje nižim gorskim viencima, koje zatavanastim ravnjačkim plosninama, koje pak položitim ravninama«. (V. – II. 4)

Povezanost činjenica: česta

Stil pisanja: Hoić u predgovoru kaže kako se radi namjene pisanja djela za potrebe »šireg občinstva« morao »kaniti znanstvenoga načina pisanja« (I. VIII). Stil pisanja mu je mjestimično književni. Piše duljim, ali jasnim rečenicama, rabeći mnogo atributa. Tekst je lako čitljiv i tečan.

Utjecaj drugih autora i autorovi stavovi: brojni strani autori, čija je djela uzeo kao izvore, vjerojatno su utjecali na ovo djelo. Svoju slavensku orijentaciju iskazao je u predgovorima knjiga V. – I. i II., u kojima naglašava slavensku vezu Hrvata i Rusa te ističe: »Ako itko, to mi Hrvati kano najbliži srodnici Srba i Bugara s najvećim saučestem pratimo svaki napredak njihov, znajući dobro, da se procvatom slavenskim samosvojnih država na balkanskom poluotoku jači i cijelo Slavenstvo«. U knjizi V. – II. govori o jedinstvu hrvatskoga i srpskog jezika i naroda: »Srbski ili hrvatski jezik jedan je te isti jezik, jer su oba naroda Srbi i Hrvati za pravo dva plemena, a jedan narod«.

Učinak djela na stvaranje spoznaja o prostoru koji se predstavlja: dobivaju se detaljne spoznaje o prostoru kroz činjenice neopterećene brojevima, ali često uteme-

ljene na subjektivnom dojmu autora, što daje povoda za oblikovanje raznih, vrlo opasnih stereotipnih shvaćanja (osobito kod etnografskih opisa stanovnika i naroda)

Učinak djela na poimanje geografije: geografija je znanost koja se bavi topografskim i etnografskim opisivanjem Zemlje i njezinih stanovnika

Ocjena važnosti djela: Hoić ističe: »...već sam jedino želio, da podam hrvatskomu občinstvu u krupnih crtah jasnu sliku o prirodnih i kulturnih prilikah pojedinih država. A to je bilo tim nuždnije, što osim školskih knjiga ne ima u našoj književnosti slične knjige« (II. VII). To je prvo opsežno djelo ove vrste u Hrvatskoj (na čak 2257 stranica!), i »prvo zemljopisno djelo o Rusiji u hrvatskoj književnosti« (V. VIII). Knjige obiluju geografskim imenima i imenima naroda, a mnoga od njih Hoić pokušava pohrvatiti.

Dodatni dojmovi: knjige V. – I. i II. imaju mjestopisna kazala. Hoić rabi brojne pohrvaćene oblike stranih geografskih imena – ponekad one postojeće, ponekad one izmišljene, tj. prevodi i uobličuje imena na svoj način. U tom je smislu njegovo djelo važno za proučavanje udomaćenih oblika i razvoja pisanja stranih geografskih imena u nas.

Sinteza istraživanja – usporedba autora i djela

Na temelju analize izdvojenih djela mogu se iznijeti neki opći zaključci. Naime, opisujući određeni prostor (bilo da je riječ o Hrvatskoj, Austro-Ugarskoj, Jugoslaviji ili cijelome svijetu), autori su se nastojali dosljedno pridržavati zadane enciklopedijske, tipske, pomalo šablonizirane »ladičarske« strukture obrade geografske građe. To znači da su se najprije bavili prirodnogeografskim elementima prostora (reljef, vode, klima, katkada biljni i životinjski svijet), a potom su opisivali stanovništvo (osobito broj, razmještaj i strukture), naseljenost (neki su autori tome davali veću važnost pa su rabili topografske opise značajnijih naselja) i gospodarstvo (često po djelatnostima). U većini djela uzročno-posljedična povezanost činjenica izuzetno je mala, kod mnogih ne postoji, što rezultira dojmom da se geografija bavi pukim opisima prostora (ponekad i ljudi) te iznošenjem neobrađenih, šturih činjenica, nerijetko u obliku bročanih ili opisnih podataka. Tek je kod opsežnijih Seljanovih, Klaićevih i Hoićevih pregleda postignuta viša razina povezanosti. Uglavnom (ali ne uvijek!) nisu iznosili vlastite stavove te su bili objektivni u prezentaciji podataka koji su u svojoj biti manje podložni subjektivnim interpretacijama (prirodnogeografski sadržaji i gospodarstvo). Veću razinu subjektivnosti neki su autori pokazivali kod opisa naroda, običaja i naselja, ako su ih uopće opisivali. Kako i priliči, udžbenici su pisani sažetijim stilom i objektivnijim izričajem od uglavnom opsežnijih i katkada vrlo subjektivnih geografskih pregleda.

Nadalje, usporedit ćemo opća obilježja stila pisanja, načine prezentacije podataka i dominantnog načina obrade podataka te dominantne teme kojima su se bavili Petar Matković, Vjekoslav Klaić i Ivan Hoić, jer je ovdje analizirano više njihovih djela. Uputit ćemo i na neke stavove ovih autora, ukoliko su se mogli iščitati.

Za Matkovićeva djela možemo reći da su pisana kraćim i/ili duljim rečenicama, bez uporabe atributa (ili vrlo malo), da u njima ima dosta nabranja te obiluju statističkim podacima u tekstu te faktografskim inventariziranjem. S obzirom na vlastito viđenje vrijednosti statistike i veliku količinu brojčanih podataka koji su mu bili na raspolaganju, češće je nego drugi autori rabio tablice (najčešće u opisima stanovništva, gospodarstva i »kultura«) za raznovrsne podatke (ne samo one uobičajene o broju stanovnika države, regije, naselja, narodnosnim i vjerskim udjelima te o dimenzijama prirodnogeografskih elemenata prostora), sa svrhom što objektivnijega pristupa (premda primjerice u *Zemljopisu za niže razrede srednjih učilišta*, kao i u udžbenicima drugih autora, nema ni jedne tablice, brojke su zaokružene, ali ima dosta nabranja). Nije rabio kartografske prikaze. Dominantne su antropogeografske teme, iako je iznosio i osnovne podatke »o prirodnim odnošajima«, tj. one fizičkogeografske. Obrada građe uglavnom je objektivna, ponekad pretjerano statistička i zasićena brojkama; usredotočio se na pokazatelje koji se odnose na cijeli teritorij (npr. Austro-Ugarska), ali i manje regije. I u tekstu je kod nabranja često rabio numeričke podatke. Objektivan, statistički utemeljen pristup kojim se služi u udžbenicima (ali ne samo njima) objašnjava u predgovoru trećega izdanja udžbenika *Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta* (1883). Ondje ističe: »... rabili su mi prema zadatku školske knjige samo glavni pozitivni podatci, izostaviv kojekakve kombinacije i refleksije, kojimi obiluju mnoge školske knjige na uštrb pozitivnoj nauci, a prepustiv jih razlaganju i vještini učiteljevoj«. Rjeđe je od ostalih autora topografski opisivao gradove, a kada je to činio, opisi su bivali lišeni subjektivnoga dojma. Nije se upuštao ni u subjektivne etnografske opise stanovnika, naroda i običaja, već se u poglavljima o »žiteljstvu« držao statističkih podataka (o brojnosti i udjelima) te je sažeto navodio prostornu distribuciju pojedinih skupina stanovništva. Objektivnost kojom se Matković vodio nije dopustila da iz ovih njegovih djela možemo eksplicitno iščitati njegove političke i druge stavove.

Analizirana Klaićeva djela upućuju na to da je Klaić pisao kratkim, sažetim rečenicama s mnoštvom informacija, gotovo bez atributa za potrebe udžbenika i kraćega pregleda, dok je u *Prirodnom zemljopisu Hrvatske* taj stil slobodniji pa se služio duljim rečenicama i opisima. U potonjem slučaju rečenični je slijed jasan i logičan pa čitatelj lako prati tekst. Stoga je bio i objektivan (u udžbenicima), ali katkada i subjektivan (npr. u »Opisima« u *Prirodnom zemljopisu...*). Premda iznosi i brojčane podatke, katkada u tablicama, najčešće ih koristi kao dodatno pojašnjenje, ne kao krajnji cilj svoje izjave. Tako da unatoč egzaktnosti koju potkrepljuje znatnom količinom

brojaka, tekst nije opterećen statistikom.²⁷ Nije upotrebljavao karte. Ovisno o naslovu, dominantne teme su ili prirodnogeografske (*Prirodni zemljopis...*) ili antropogeografske i povijesne. Kod obrade pojedinih regija (zapravo teritorijalno-političkih jedinica) nešto više pažnje poklanja antropogeografskim temama nego fizičkogeografskim. U opsežnijim djelima ne zazire od etnografskih opisa (svojih ili preuzetih), u kojima su subjektivni dojmovi isprepleteni s objektivnim činjenicama. Ipak, u većini slučajeva kod opisa stanovništva (osobito i naroda) uglavnom nastoji biti objektivan. Klaić je u *Zemljopisu/Opisu zemalja...* (i u *Bosni*) iznio stav o nacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini udjelom Hrvata u njoj, što je izazvalo reakcije.

Ivan Hoić svoja je djela uglavnom pisao opisnim duljim rečenicama, rabeći dosta atributa pa je tekst tečan i lako čitljiv, mjestimično više nalikuje književnom nego stručno-znanstvenom diskursu. Kraće, objektivnije rečenice sa sažetijim informacijama obilježje su analiziranoga udžbenika. Vrlo mali dio građe prikazao je tablično, a u najopsežnijem djelu (*Slike iz obćega zemljopisa*) objavio je nešto karata i veći broj ilustracija. Prevladavaju opisi, katkada nabranjanja; brojčani podaci su rijetki, uglavnom zaokruženi (najčešće za broj stanovnika /države, naselja/, udio naroda, visine vrhova, površinu, duljine rijeka). Dominantne teme su antropogeografske, a više od drugih autora iznosio je detaljne, vrlo subjektivne topografske i etnografske opise (uveo ih je čak i u udžbenik iz 1882), od kojih su ovi potonji nekritični i utemeljeni na dojmu autora (ili drugih autora, ukoliko je preuzimao taj dio teksta), što daje povoda za oblikovanje raznih nepoželjnih stereotipnih shvaćanja (opisi nekih naroda nedvosmisleno imaju vrlo negativne konotacije, drugi su pak narodi opisani pretjerano pozitivno, čak i bajkovito). U tom se segmentu nadovezuje na slične etnografske opise u Seljanovu priručniku i Tomićevu udžbeniku. Svoju slavensku orijentaciju iskazao je u *Slikama iz obćega zemljopisa*.

Zaključak

Analizom i komparacijom odabranih obilježja u 15 geografsko-statističkih pregleda i udžbenika više autora te uvidom u širi društveni kontekst razvoja geografije u doba njihova nastajanja potvrdile su se obje pretpostavke istraživanja:

a) da su Matkovićeva geografsko-statistička djela uistinu opterećena statistikom, što se očituje u daleko većoj količini i raznovrsnosti brojčanih podataka i brojnim tablicama (često i za niže teritorijalne jedinice) od bilo kojega drugog analiziranog djela. Zbog toga, kao i zbog činjenice da se o uzročno-posljedičnim odnosima između prezentiranih podataka ne može govoriti, ti bi se opći pregledi doista mogli svrstati više u statistička nego geografska djela (što Matković ističe u naslovima svojih statističkih nacrtā).

²⁷ Na isti je način pisao i u još jednom značajnom djelu – *Bosna (zemljopis)* (1878b).

b) da sadržajem ne odudaraju od ostalih sličnih geografskih djela njegovih suvremenika, nego da se radi o različitim načinima prezentacije podataka i obrade građe vidljivo je usporedbom sadržaja i struktura poglavlja. Svugdje je prisutan regionalni pristup i deskripcija (ponegdje i statistika), a geografske se činjenice uglavnom obrađuju po »ladičarskom«, enciklopedijskom modelu: prirodnogeografski elementi prostora (reljef, vode, klima, katkada biljni i životinjski svijet), stanovništvo (osobito broj, razmještaj i strukture), gospodarstvo (često po djelatnostima u okviru »materijalne« i »duševne« kulture) i naseljenost (topografski opisi značajnijih naselja).

Pokazalo se i to da su Matkovićeve geografsko-statistička djela odraz vremena u kojem je živio, o čemu govori činjenica da su prilike u kojima je stvarao bile obilježene nepostojanjem sustavne službe za precizno prikupljanje podataka (na što je on neumorno upućivao i aktivno djelovao), nepostojanjem institucionalne geografske potpore, nepostojanjem sustavnih geografskih istraživanja u to vrijeme politički razdijeljenoga hrvatskog prostora, nepostojanjem raznovrsnih relevantnih literaturnih predložaka i referentnih izvora te prevladavanjem ideje o geografskoj »općosti«, tj. o geografskoj misli kao bitnom dijelu općega, univerzalnog enciklopedijskog svjetonazora o prirodi i društvu. Stoga bi o »statističnosti« njegovih geografskih pregleda trebalo suditi imajući na umu sve navedeno. S druge pak strane možda se Matković jednostavno zasitio subjektivnih etnografskih i topografskih opisa iz »sfere dojma« svojih prethodnika i suvremenika te se, potaknut idejama vodećih europskih geografa toga vremena o modernijem, »znanstvenijem« i zasigurno objektivnijem spoznavanju prostora, želio odmaknuti od takve vrste deskripcije, ne ostavljajući prostora za stvaranje i podržavanje stereotipa (što je primjerice bio slučaj kod Klaića i Hoića). Želimo li ići korak dalje, možemo rezonirati da su tako uobličeni geografski sadržaji dodatno naglašavali važnost pozicioniranja statistike kao podloge za bilo kakva ozbiljna istraživanja o trenutačnom, ali i budućem razvoju društva.

Na kraju se nameće pitanje kako danas interpretirati dio Matkovićeve opusa koji ide u kategoriju geografsko-statističkih pregleda? Odgovor na to pitanje može ići u dva naizgled suprotna smjera. Prvi upućuje na veliku važnost tih djela bez obzira na iznesene kritike, a drugi se usredotočuje na možebitne negativne učinke koje su tako strukturirana djela imala na cijeli kasniji razvoj geografije u Hrvatskoj. U prilog prvom odgovoru o nesumnjivo važnim djelima za hrvatsku geografiju ide činjenica da su neka djela u svojim segmentima, a neka u potpunosti pionirska, kao i činjenica da su u njima prikazani dotad znatno slabije zastupljeni, precizni statistički podaci važni za razumijevanje prostornih, ekonomskih i populacijskih odnosa u tadašnjim hrvatskim zemljama, kao i onima u drugim dijelovima svijeta. Naime, koristeći se raspoloživim statističkim podacima, u tim je djelima (pet izvora) po prvi put iznio detaljan, brojčano utemeljen a time i pouzdan opis smještaja, položaja, reljefa, voda, rudnih resursa, stanovništva, gospodarskih djelatnosti, obrazovnih, znanstvenih, vjerskih i upravnih ustanova opisivanih područja.

U prilog drugom odgovoru ide dojam da su možda baš takvi, ponajprije statistički, a manje geografski pregledi, strukturirani po »ladičarskom«, nepovezanom, brojkama i faktima preopterećenom principu pridonijeli prilično raširenoj laičkoj percepciji geografije kao krajnje statistički ukorijenjene, deskriptivne, nekritičke znanosti koja se bavi isključivo (statističkim) opisivanjem Zemljine površine. Ako je Matković i pridonio takvu pogledu na geografiju, ne možemo reći da je u tome ostao usamljen. Čini se da su takvom shvaćanju geografije u Hrvatskoj svoj obol uvelike dali i neki njegovi nasljednici u svojim stručnim i znanstvenim djelima, njegujući danas »tradicionalan«, a nekada uobičajen faktografski pristup. No takav je pristup, u kojem su uzročno-posljedični odnosi među prostornim pojavama i procesima nerijetko gurnuti u drugi plan (a što je dakako daleko od same biti geografije), zadržan do danas i u našim izdanjima »općega tipa«, poput enciklopedija, leksikona, atlasa i mnogih školskih udžbenika, što dodatno pridonosi općem dojmu o geografiji kao zanimljivoj, rado učenoj, ali i nedovoljno »znanstvenoj« znanosti, svrha koje je pamćenje goleme količine činjenica o prostoru.

Protuargument kritikama na račun prevelike inventarizacije i »statističnosti« njegovih djela uvelike je obranjiv i kontekstualizacijom vremena u kojem je Matković stvarao. Naime u tim ranim počecima institucionalizacije hrvatske znanosti i mnogi drugi znanstvenici, osobito prirodoslovci, bavili su se raznim popisivanjima, opisivanjima i klasificiranjima novootkrivenoga ili dotad neistraženoga (npr. S. Brusina, *Contribuzione pella Fauna dei molluschi dalmati*, 1866; Gj. Pilar, *Flora fossilis Susedana*, 1883; J. K. Schlosser i Lj. Vukotinović, *Syllabus florae croaticae*, 1857; B. Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, 1879; Ž. Vukasović, *Pabirci za zemljoslavlje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 1879 i dr. /Klaić, 1878a; Feletar, 1993/), kako bi se stvorila baza osnovnih znanja kao preduvjet upoznavanja domovine i podloga za kasnija složenija istraživanja. U tom smislu Matković nije bio iznimka. Osim toga, to je bilo vrijeme nepostojanja sustavnih preciznih i dostupnih podataka pa je svaki pokušaj prikupljanja, objedinjavanja i kategoriziranja podataka vrijedan pohvale. A Matković je uistinu bio vrijedan sakupljač i »vrstan poznavatelj prilika onoga vremena« (Šakaja: 2014: 74).

Zaključno možemo reći da je Matković uistinu prvi moderni hrvatski geograf i to zbog doprinosa u pomicanju geografske paradigme od univerzalne opisne znanosti o Zemlji do izučavanja pojedinih tema na posve nov način, uporabom promatranja i mjerenja kao glavnih metoda, čime je stvorio temelje za izdvajanje »specijaliziranih« geografskih disciplina poput historijske geografije, povijesne kartografije i topografije, a ne zbog pisanja općih pregleda kakve su pisali i drugi prije i poslije njega, a koji podupiru tradicionalno shvaćanje geografije. Njegovu »modernost« zato treba tražiti u radovima o putopisima i topografskim obilježjima pojedinih dijelova tadašnje Hrvatske, Slavonije i Bosne, koje je uglavnom pisao iz vlastitih pobuda, a ne u općim pregledima koje je objavljivao zbog potreba trenutka u kojem je živio.

LITERATURA

- Antoljak**, Stjepan: *Hrvatska historiografija*. Zagreb 2004.
- Artuković**, Mato, **Andrić**, Stanko: Klaić, Vjekoslav. U: *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb 2009, str. 345–349.
- Biondić**, Ivan: Vjekoslav Klaić kao autor školskih udžbenika. U: *Vjekoslav Klaić – život i djelo*. Zagreb–Slavonski Brod 2000, str. 323–362.
- Blüthenlese aus Dr. Matković s Werken. *Agrameer Presse* 1(6. 4. 1877) 79, str. 2–4.
- Bradaška**, Franjo: *Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učionah*. Zagreb 1867.
- Brašnić**, Mijo: *Županije u današnjoj Hrvatskoj, Slavoniji i Vojničkoj krajini od 1102. do 1301.* Rakovac 1873.
- Brlobaš**, Željka, **Vajs**, Nada: Hrvatsko kajkavsko gramatičko nazivlje u gramatici latinskoga jezika Antuna Rožića. *Filologija* 49(2007), str. 1–36.
- Brusina**, Spiridon: *Contribuzione pella Fauna dei molluschi dalmati*. Beč 1866.
- Crkvenčić**, Ivan: Geografski odjel. U: *Spomenica Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu 1874.–1974.* Zagreb 1974, str. 179–193.
- Cuvaj**, Antun: Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, 5. Zagreb 1910.
- Despot**, Miroslava: Život i rad Petra Matkovića (1830–1898). *Senjski zbornik* 3(1967–68) 3, str. 210–221.
- Dr. Petar Matković** (1830.–1898.). *Službeni vjesnik biskupije Senjske i Modruške ili Kravske* 13 (1928) 1, str. 25–27.
- Esih**, Ivan: Dr. Petar Matković. Uz 100-godišnjicu njegova rođenja. *Obzor* 71(1930) 112, str. 2.
- Feletar**, Dragutin: Poznati geografi: Petar Matković (1830–1898). *Geografski horizont* 31(1985) 1–4, str. 2.
- Feletar**, Dragutin: Neophodna geografska znanja. *Vjesnik* 18. 1. 1986.
- Feletar**, Dragutin: Pregled razvoja geografije u Hrvatskoj. *Acta Geographica Croatica* 28 (1993), str. 1–21.
- Feletar**, Dragutin: Vjekoslav Klaić kao geograf. U: *Vjekoslav Klaić – život i djelo*, Zagreb–Slavonski Brod 2000, str. 221–228.
- Feletar**, Dragutin: Hoić, Ivan. U: *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb 2002, str. 603–604.
- Franić**, Dragutin: *Orometrija Ličko-gackoga ili Gornjo-hrvatskoga visočja i njegovih orografskih sastavina*. Zagreb 1894.
- Hirc**, Dragutin: *Lijepa naša domovina: zemljopisne slike*, I–II. Zagreb 1891–93.
- Hoić**, Ivan: *Zemljopis austrijsko-ugarske monarkije za građanske škole*. Zagreb 1882.
- Hoić**, Ivan: *Zemljopis za sedmi razred viših djevojačkih škola*. Zagreb 1886.
- Hoić**, Ivan: *Slike iz obćega zemljopisa*. Zagreb 1888–1900.
- Hranilović**, Hinko: *Prilozi sintetičko-analitičkom postupku geografske metode*. Zemun 1983.
- Hranilović**, Hinko: *Uvod u metodiku znanstvene geografije*. Zemun 1896.
- Jelavich**, Charles: *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.* Zagreb 1990.
- Klaić**, Vjekoslav: *Zemljopis monarkije Austro-ugarske za pučke, građanske i više djevojačke učione*. Zagreb 1875a.
- Klaić**, Vjekoslav: *Kratak sveobći zemljopis*. Zagreb 1875b.
- Klaić**, Vjekoslav: *Prirodni zemljopis Hrvatske*. Zagreb 1878a.
- Klaić**, Vjekoslav: *Bosna (zemljopis)*. Zagreb 1878b.
- Klaić**, Vjekoslav: *Zemljopis/Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*. Zagreb 1880–83.

- Kořinec**, František Bronislav: Prva dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba. *Književnik* 1864, str. 600–604.
- Magaš**, Damir: *Kratak prikaz razvoja hrvatske geografije*. Postavljeno 6. II. 2006, www.geografija.hr (12. 3. 2014).
- Mařik**, Vjenceslav Zabo: *Praktiĉno poduĉavanje u zemljopisu trojedne kraljevine*. Zagreb 1865.
- Mařik**, Vjenceslav Zabo: *Zemljopis trojedne kraljevine: sa zemljovidom trojedne kraljevine*. Zagreb 1866.
- Mařik**, Vjenceslav Zabo: *Kratak sveobĉi zemljopis: za mladeŹ narodnih uĉionah*. Zagreb 1870.
- Matko**, Stjepan: *Sto trideset godina hrvatske statistike 1875.–2005*. Zagreb 2005.
- Matkoviĉ**, Petar: Trgovaĉki ugovor republike mletaĉke, sklopljen sa knezovi senjskim godine 1408. i 1455. *Arĉiv za povjestnicu jugoslavensku* 7(1863), str. 149–160.
- Matkoviĉ**, Petar: Statistiĉki nacrt trojedne kraljevine. U: *Katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izloŹbe*. Zagreb 1864a, str. 3–120. (nije potpisan)
- Matkoviĉ**, Petar: Statistiĉki odlomci. *KnjiŹevnik* 1(1864b), str. 98–107.
- Matkoviĉ**, Petar: Opazke na kritiku obĉega diela kataloga bivŹe dalm.hrv.slav. izloŹbe. *KnjiŹevnik* 1865a, str. 141–142.
- Matkoviĉ**, Petar: Marko Polo, znameniti putnik srednjega vieka. *KnjiŹevnik* 1865b, str. 547–566.
- Matkoviĉ**, Petar: *Statistika austrijske carevine za viŹa uĉiliŹta*. Zagreb 1866a.
- Matkoviĉ**, Petar: K statistici moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji. *KnjiŹevnik* 3(1866b) 2, str. 264–280.
- Matkoviĉ**, Petar: Napredak u geografiĉkoj nauci u Rusiji. *Rad ŹAZU* 1(1867a), str. 215–228.
- Matkoviĉ**, Petar: Moskovska etnografiĉka izloŹba. *Rad ŹAZU* 1(1867b), str. 189–214.
- Matkoviĉ**, Petar: O potrebi statistiĉkoga odbora s obzirom na sadaŹnje stanje hrvatske statistike. *Rad ŹAZU* 3(1868), str. 207–225.
- Matkoviĉ**, Petar: Prilozi k trgovaĉko-politiĉkoj historiji republike dubrovaĉke. *Rad ŹAZU* 7(1869a), str. 180–266.
- Matkoviĉ**, Petar: Spomenici za dubrovaĉku povjest u vrijeme ugarsko-hrvatske zaŹtite: (dodatak VII. knj. Rada, str. 180–260). *Starine* 1(1869b), str. 141–210.
- Matkoviĉ**, Petar: SluŹbena statistika u Srbiji. *Rad ŹAZU* 11(1870), str. 239–260.
- Matkoviĉ**, Petar: Prilozi k trgovaĉko-politiĉkoj historiji republike dubrovaĉke: Trgovinski odnoŹaji izmeĉu Dubrovnika i srednje Italije. *Rad ŹAZU* 15(1871a), str. 1–69.
- Matkoviĉ**, Petar: Narodnost predmet statistiĉkog popisa. *Rad ŹAZU* 16(1871b), str. 216–230.
- Matkoviĉ**, Petar: Stari rukopisni putopisi u knjiŹnicah mletaĉkih, *Rad ŹAZU* 15(1871c), str. 192–223.
- Matkoviĉ**, Petar: Orografska razredba juŹnohrvatske visoĉine i njezina hipsometrijska razmjera. *Rad ŹAZU* 20(1872), str. 1–38.
- Matkoviĉ**, Petar: *Hrvatska i Slavonija u svojih fiziĉnih i duŹevnih odnoŹajih*. Zagreb 1873a.
- Matkoviĉ**, Petar: Bosanske stupnjevine. *Rad ŹAZU* 23(1873b), str. 43–74.
- Matkoviĉ**, Petar: Zakljuĉci VIII. zasjedanja internacionalnoga statistiĉkoga kongresa u Peterburgu. *Rad ŹAZU* 22(1873c), str. 205–232.
- Matkoviĉ**, Petar: *Geografsko-statistiĉki nacrt Austrijsko-ugarske monarhije*. Zagreb 1874.
- Matkoviĉ**, Petar: Razgloba i hipsometrija slavonskoga gorja. *Rad ŹAZU* 32(1875), str. 151–174.
- Matkoviĉ**, Petar: Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. vieka. *Starine* 10(1878a), str. 201–256.
- Matkoviĉ**, Petar: Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka. *Rad ŹAZU* 42(1878b), str. 56–184.
- Matkoviĉ**, Petar: Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka (1–17). *Rad ŹAZU*: 49(1879), str. 103–164; 56(1881c), str. 141–232; 62(1882), str. 45–133; 71(1884), str. 1–60; 84(1887), str. 43–99; 100(1890b),

str. 65–168; 105(1891), str. 142–201; 112(1892), str. 154–243; 116(1893), str. 1–112; 124(1895), str. 1–102; 129(1896), str. 1–89; 130(1897b), str. 86–188; 136(1898), str. 1–96.

Matković, Petar: Gjuro Hus, Hrvat iz Rasinje, glasovit putnik XVI vieka. *Rad JAZU* 55(1881a), 116–184.

Matković, Petar: Descriptio pergrinationis Georgii Huszthii. *Starine* 13(1881b), str. 1–38.

Matković, Petar: *Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta*. Zagreb 1883.

Matković, Petar: Putopis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567. *Starine* 22(1890a), 68–194.

Matković, Petar: Vicko Dimitrija Volčić, Dubrovčanin, kartograf XVI. vieka. *Rad JAZU* 130(1897a), str. 182–188.

Matković, Zlatko: Tko je Petar Matković. *Geografski horizont* 59(2013) 1, str. 106–107.

Mirković, Mijo: Djelatnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na razvitku ekonomske nauke od osnivanja do 1914. godine. U: *Zbornik Radova Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, knj. IV*, 1958, str. 221–225.

Pepeonik, Zlatko: Geografska znanost u Hrvatskoj. *Geographica Jugoslavica I.* (1978), str. 27–38.

Pepeonik, Zlatko, **Feletar**, Dragutin: Jedno stoljeće katedre za geografiju Sveučilišta u Zagrebu (1883–1983). *Geografski glasnik* 45(1983), str. 156–160.

Pepeonik, Zlatko: Razvoj geografije u Hrvatskoj od njene institucionalizacije do danas. U: *Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb 1996a, str. 12–18.

Pepeonik, Zlatko: Razvoj geografije u Hrvatskoj: od obnove Sveučilišta do danas. U: *Znanost u Hrvata: prirodoslovlje i njegova primjena*, Zagreb 1996b, str. 286–287.

Pepeonik, Zlatko: Geografski odsjek. U: *120 godina nastave prirodoslovlja i matematike na Sveučilištu u Zagrebu: spomenica PMF*. Zagreb 1996c, str. 367–384.

Pilar, Gjuro: Prinos rješenu pitanja o bezvodici u hrvatskom krasu. U: *Oskudica vode po krasu u hrvatskoj vojničkoj krajini*. Zagreb 1874, str. 148–161.

Pilar, Gjuro: *Flora fossilis Susedana*. Zagreb 1883.

Pilar, Gjuro: *Geografske koordinate ili položaji glavnijih tačaka Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i dielomice susjednih zemalja...* Zagreb 1890.

Pismo Gospodinu Dru Petru Matkoviću, profesoru i pravom članu jugoslavenske akademije u Zagrebu, Zagreb 1873.

Polić, Maja: Novi prilog proučavanju života i djela Petra Matkovića (Senj, 1830.–Beč, 1898.). *Riječki teološki časopis* 16(2008) 1, str. 271–284.

Rački, Franjo: Statistika austrijske carevine za viša učilišta. Napisao dr. Petar Matković prof na kr. velikoj realci u Zagrebu. U Zagrebu 1866. str. 399. (prikaz knjige). *Književnik* 1866, str. 599.

Rački, Franjo: Geograf u »Agramer Pressi«. *Obzor* 7(14. 4. 1877) 86. (pod šifrom).

Rogić, Veljko: O geografskoj misli, geografskoj disciplini i geografiji u Hrvatskoj. *Geografski glasnik* 49(1987), str. 7–12.

Rožić, Antun: *Kratki zavjetek zemeljskoga ispisavanja Horvatske i Vugerske zemlje*. Varaždin 1823.

Rožić, Antun: *Mali zemljopis za Početnike*. Varaždin (?).

Sabljar, Vinko: *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Zagreb 1866.

Schlosser, Josip Kalasancije, **Vukotinović**, Ljudevit: *Syllabus florae croaticae*. Zagreb 1857.

Seljan, Dragutin: *Zemljopis pokrajinah ilirskih iliti ogledalo zemlje, na kojoj prebiva narod ilirsko-slavjanski*. Zagreb 1843.

Smičiklas, Tade: Dr. Petar Matković – nekrolog. *Ljetopis JAZU* 14(1900), str. 110–133.

Steklasa, Ivan: *Zemljopis i statistika austro-ugarske monarkije za srednja učilišta*. Zagreb 1889.

Szabo, Agneza: *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860–1873, I*. Zagreb 1987.

- Šakaja, Laura:** Početci sveučilišne nastave geografije u Hrvatskoj: O 130. obljetnici studija geografije na Sveučilištu u Zagrebu. *Hrvatska revija* 14(2014)1, str. 72–74.
- Šegota, Tomislav:** Geografija u Hrvatskoj. U: *Sveučilište u razvoju znanosti od 1669. do danas*. Zagreb 1990.
- Šidak, Jaroslav:** Prilozi povijesti ranog pravaštva. *Historijski zbornik* 25–26 (1972–73), str. 281–283, 296–297.
- Šulek, Bogoslav:** *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb 1879.
- Tomić, Janko:** *Hrvatska to jest crtica iz zemljepisa Hrvatske...* Karlovac 1869.
- Vrbanić, Fran:** *Ekonomski spisi: Demografske prilike u Južnih Slavena*. Zagreb 1896.
- Vresk, Milan:** *Uvod u geografiju: razvoj, struktura, metodologija*. Zagreb 1997.
- Vukasović, Živko:** Pabirci za zemljioslovje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. *RAD JAZU* 46(1879), str. 166–278.
- Zoričić, Milovan:** *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb 1885.

ANALYSIS OF THE ROLE OF STATISTICS IN SOME WORKS BY THE GEOGRAPHER PETAR MATKOVIĆ

Ivana Crljenko

The Miroslav Krleža Institute of Lexicography

ABSTRACT: Petar Matković was the founder of the Department of Geography of the University of Zagreb and its first professor. Apart from actively participating in the institutionalization of geography, statistics, and the newly-founded Yugoslavian Academy of Arts and Sciences (as its longtime member and secretary), he published books and papers on geography, statistics, cartography, topography and history and prepared teaching literature. He was a pioneer in separating »specialized« geographical disciplines (which is evident in his papers on historical geography, cartography and topography) and the first modern Croatian geographer. He was criticized due to the statistical approach in his general geographical-statistical overviews. The goal of this paper is, by analysing traits that point to »statisticalness« in his works, comparing them with the works of his contemporaries and by providing an insight into the development of Croatian geography in the second half of the 19th century, to research whether that criticism is valid. By analysing 15 works we confirmed both of our initial assumptions: a) Matković's geographical-statistical works are indeed overburdened with statistics, b) they do not differ with their content from other analysed geographical works of his contemporaries, but they present their data and analyse their materials in a different way. We also conclude that his works are a reflection of his times.

Keywords: *Petar Matković; geography; statistics; Vjekoslav Klaić; Ivan Hoić*